

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

«Διακυβέρνηση, Ανάπτυξη και Ασφάλεια στη Μεσόγειο»

«Η επίδραση της πανδημίας COVID-19 στην ελληνική οικονομία»

Πλιάτσικα Βασιλική

ΑΜ: 73331

Επιβλέπων Καθηγητής:

Γεώργιος Μαρής

Μέλη επιτροπής:

1. Σωτήριος Ντάλης
2. Ιωάννης Στριμπής

ΡΟΔΟΣ, ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2022

“ΔΗΛΩΣΗ ΜΗ ΛΟΓΟΚΛΟΠΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΛΗΨΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ. Η εργασία που παραδίδω είναι αποτέλεσμα πρωτότυπης έρευνας και δεν χρησιμοποιώ πνευματική ιδιοκτησία τρίτων χωρίς αναφορές. Αναλαμβάνω όλες τις νομικές και διοικητικές συνέπειες που δύναμαι να αντιμετωπίσω σε περίπτωση που η εργασία μου αποδειχθεί ότι αποτελεί προϊόν λογοκλοπής, σύμφωνα με τον Κανονισμό του Ιδρύματος.”

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

«Ένας ιός δεν νοιάζεται για την εθνικότητα των ανθρώπων που σκοτώνει. Η ανθρωπότητα δεν θα πετύχει να νικήσει την πανδημία χωρίς κάποιο βαθμό εθνικής συνεργασίας (Nye, 2020)». Ο Δεκέμβριος του 2019 αποτέλεσε τον μήνα αφετηρίας της εξάπλωσης του κορωνοϊού COVID-19, ο οποίος έμελλε να προκαλέσει παγκόσμια υγειονομική κρίση, επηρεάζοντας αναπόφευκτα στο πέρασμά του, τις κοινωνίες και τις οικονομίες του κόσμου. Στο επίκεντρο της παρούσας εργασίας, βρίσκεται η χώρα μας και η διαχείριση της «οικονομικής πανδημίας» που αναπόφευκτα την έπληξε. Για να ξετυλίξουμε το κουβάρι των οικονομικών επιπτώσεων της πανδημίας στην Ελλάδα, ανατρέξαμε στα δεδομένα της εγχώριας και παγκόσμιας βιβλιογραφίας και αρθρογραφίας και συλλέξαμε δεδομένα αναφορικά με: τους οικονομικούς δείκτες και την εξέλιξή τους, την προσαρμογή που επέδειξαν επιχειρήσεις και καταναλωτές στις ψηφιακές «επιταγές» της πανδημίας, τα εθνικά και ευρωπαϊκά μέτρα για τον έλεγχο της αναπόφευκτης ύφεσης και τις προκλήσεις του μέλλοντος, οι οποίες έπονται.

Όπως συμπεραίνουμε, η οικονομική κρίση, που ακολούθησε την εξάπλωση του COVID-19 παγκοσμίως, δεν θα μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστη την ελληνική οικονομία. Οι οικονομικοί δείκτες της χώρας επιδεινώθηκαν συνολικά για το έτος 2020, ενώ άρχισαν να βελτιώνονται με αξιοσημείωτο τρόπο από το 2021. Η κρίση του COVID-19, εκτός από τα δεινά που προκάλεσε, αποτέλεσε επίσης και μια σημαντική αφορμή για την εξοικείωση επιχειρήσεων και καταναλωτών με τις ψηφιακές τεχνολογίες· πρόκειται για μια σχεδόν επιβαλλόμενη «τεχνολογική αναβάθμιση» για τα ελληνικά δεδομένα, μια αλλαγή η οποία ήρθε για να γίνει μέρος της ζωής όλων μας. Η αντιμετώπιση της κρίσης, παρά τις δραστηκές αποφάσεις του κράτους, δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί και χωρίς το ευρωπαϊκό «χέρι βοήθειας» το οποίο στήριξε οικονομικά πληθώρα χωρών αναπτυσσόμενων και μη, γεγονός που αναδεικνύει τις προοπτικές που έχει η Ευρώπη να αναδειχθεί ως ακόμα πιο σημαντική πολιτική και οικονομική δύναμη. Τέλος, σε ό,τι αφορά την επόμενη μέρα της πανδημίας, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το εάν και κατά πόσο θα κατορθώσει η Ελλάδα να αλλάξει σελίδα και να αναβαθμίσει όχι μόνο τον οικονομικό, αλλά και τον κοινωνικό και πολιτικό της χαρακτήρα.

ABSTRACT

"A virus doesn't care about the nationality of the people it kills. Humanity will not succeed in defeating the pandemic without some degree of national cooperation (Nye, 2020)". December 2019 was the starting month for the spread of the COVID-19 coronavirus, which was to cause a global health crisis, inevitably affecting the societies and economies of the world in its wake. In this work, we want to present the way our country was affected and how it managed to deal with the "economic pandemic" that inevitably hit it. In order to study the economic effects of the pandemic in Greece, we collected data regarding: economic indicators and their evolution, the adaptation shown by businesses and consumers to the digital "checks" of pandemic, the national and European measures to control the inevitable recession and the challenges of the future, which lie ahead.

As we conclude, the economic crisis, which followed the spread of COVID-19 worldwide, could not leave the Greek economy unaffected. The country's economic indicators worsened overall for the year 2020, while they started to improve in a remarkable way from 2021. The COVID-19 crisis, apart from the suffering it caused, was also an important occasion for businesses and consumers to become more familiar with digital technologies; this is an almost imposed "technological upgrade" for Greek data, a change that has come, to become a part of our lives. Additionally, the crisis, could not be carried out without the European "helping hand" which financially supported many developing and non-developing countries, which highlights the prospects that Europe has to emerge as even more important political and economic power. Finally, as far as the day after the pandemic is concerned, it is very interesting whether and to what extent Greece will manage to upgrade not only its economic, but also its social and political character.

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή.....	7
2. Ιστορική ανασκόπηση	8
3. COVID-19 και ελληνική οικονομία.....	11
3.1 Ανασκόπηση των οικονομικών εξελίξεων της χώρας από την περίοδο της μεταπολίτευσης, έως σήμερα.....	11
3.2 Παράμετροι της ελληνικής οικονομίας και COVID-19.	15
3.3 Πανδημία COVID-19 και ελληνική επιχειρηματικότητα.....	17
3.4 Η συμπεριφορά των Ελλήνων καταναλωτών και τα βήματα προς την ψηφιακή αναβάθμιση.....	21
3.5 Οικονομικά μέτρα της κυβέρνησης και ο ρόλος της ΕΕ στην οικονομική διαχείριση της πανδημίας COVID-19.	25
4. Προκλήσεις του μέλλοντος.....	30
5. Συμπεράσματα	33
6. Βιβλιογραφία.....	37

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Φτάνοντας στο τέλος της συγγραφής της εργασίας μου, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους βασικούς πυλώνες στήριξης και έμπνευσής μου· τον σύζυγό μου Πάνο για την υπομονή και την υποστήριξή του και την κόρη μου που πρόκειται να έρθει σε λίγους μήνες στον κόσμο. Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή μου, κύριο Μαρή, για τη βοήθεια και τις κατευθύνσεις του σε αυτό μου το βήμα σε νέα πεδία, πέραν της καθαυτής επιστημονικής μου ιδιότητας. Τέλος, δεν θα μπορούσα να μην ευχαριστήσω τους γονείς και την αδερφή μου, των οποίων η στήριξη και η αγάπη, μου έδινε θάρρος και δύναμη να συνεχίσω. Θα ήθελα να κλείσω με τη ρήση του Οδυσσέα Ελύτη: «Παράδεισος που να 'χει κερδηθεί σε λαχείο, δεν γίνεται».

1. Εισαγωγή

Είναι γεγονός πως το σύνολο της οικονομικής δραστηριότητας μεταβάλλεται. Οι οικονομικές διακυμάνσεις ή οικονομικοί κύκλοι περιγράφουν τις μεταβολές αυτές και οι ίδιοι επαναλαμβάνονται με διαφορά ως προς την ένταση και τη διάρκειά τους. Παράγοντες κοινωνικής και πολιτικής αστάθειας επηρεάζουν σημαντικά την εξέλιξη της οικονομίας, υπονομεύοντας την οικονομική μεγέθυνση. Ένας από αυτούς τους παράγοντες αποσταθεροποίησης είναι και νέα η πανδημία που απείλησε την ανθρωπότητα, η οποία οφείλεται στον κορωνοϊό COVID-19. Η υγειονομική κρίση, λοιπόν που έπληξε τον κόσμο, είναι υπεύθυνη και για την πρόκληση της σύγχρονης «οικονομικής πανδημίας» παγκοσμίως, αποτελώντας σημαντική απειλή για τις διεθνείς ισορροπίες και εξελίξεις.¹ Οι διεθνείς αυτές εξελίξεις δεν θα μπορούσαν να αφήσουν ανεπηρέαστη και τη χώρα μας, η οποία αναμένεται να έρθει αντιμέτωπη με τις βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες επιπτώσεις, αυτού του απρόβλεπτου και καταστροφικού γεγονότος.²

Κύριος στόχος της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει και να επισημάνει τις επιπτώσεις της πανδημίας COVID-19 στην ελληνική οικονομία. Πιο συγκεκριμένα, θα επιχειρήσει να δώσει απαντήσεις στα εξής ερωτήματα: Σε ποια φάση της οικονομικής της πορείας βρήκε η πανδημία την ελληνική οικονομία και πως την επηρέασε; Ποιος ήταν ο αντίκτυπος της πανδημίας στο ελληνικό επιχειρείν και πως αντέδρασαν οι Έλληνες ως καταναλωτές στην «ψηφιακή αναβάθμιση» των οικονομικών τους δραστηριοτήτων; Ποια ήταν τα κυριότερα μέτρα που έλαβε η ελληνική κυβέρνηση και η Ευρωπαϊκή Ένωση για την αναχαίτιση της οικονομικής κρίσης;

Η μεθοδολογία της εργασίας μας βασίστηκε στην ανάλυση και κριτική αξιολόγηση της εθνικής και διεθνούς βιβλιογραφίας και αρθρογραφίας, καθώς και στη μελέτη διπλωματικών εργασιών και διατριβών. Όπως θα υποστηρίξουμε στην παρούσα μελέτη, η πανδημία έπληξε τη χώρα σε μια χρονική περίοδο μετάβασης από την οικονομική ύφεση, στην ανάκαμψη της οικονομίας της³, επαναφέροντας, ευτυχώς παροδικά, τα δεδομένα ύφεσης για το 2020. Οι οικονομικοί δείκτες του 2021 είναι σαφώς πιο ενθαρρυντικοί από τους αντίστοιχους του προηγούμενου έτους, ωστόσο το 194,5 % (ως ποσοστό του ΑΕΠ), χρέος της χώρας, την ίδια χρονιά, αποτελεί σαφή ένδειξη των δομικών αλλαγών που οφείλει το ελληνικό κράτος να πραγματοποιήσει, προκειμένου να καταφέρει να αλλάξει σελίδα, ουσιαστικά στην οικονομία της χώρας μας. Επιπλέον, όπως θα παρουσιάσουμε στην παρακάτω μελέτη, οι οικονομικές συνέπειες έπληξαν και τις

¹ Garton Ash, T., 2020, Ελπίδες και φόβοι για τον μετά τον κορωνοϊό κόσμο. Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.

² Maris, G., & Flouros, F. (2022). Economic crisis, COVID-19 pandemic, and the Greek model of capitalism. *Evolutionary and Institutional Economics Review*, 19(1), 469-484..

³Bamias, G., Lagou, S., Gizis, M., Karampekos, G., Kyriakoulis, K., Pontas, C., Mantzaris, G., 2020, The Greek Response to COVID-19: A True Success Story from an IBD Perspective. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32476001/>

ελληνικές επιχειρήσεις, σε διαφορετικό όμως βαθμό ανά κλάδο επιχειρηματικότητας, γεγονός που αναδεικνύει αφενός τις προοπτικές, αφετέρου τα επόμενα βήματα που θα πρέπει να υλοποιηθούν προκειμένου να εξασφαλιστεί η επιβίωση και η αναβάθμισή τους. Τέλος, οι διεθνείς εξελίξεις λειτούργησαν ως καταλύτης στην εντατικοποίηση της χρήσης των ψηφιακών τεχνολογιών από τους Έλληνες καταναλωτές, των οποίων η προσαρμογή στα νέα δεδομένα ήταν ταχύτερη και αξιοσημείωτη. Κλείνοντας, θα αναφερθούμε στα εθνικά και ευρωπαϊκά μέτρα αντιμετώπισης των οικονομικών συνεπειών της υγειονομικής κρίσης και θα διαπιστώσουμε το ρόλο της ΕΕ ως έναν «τεράστιο οργανισμό ασφάλισης» για το σύνολο των χωρών της και όχι μονομερώς υπέρ των αδυνάμων.⁴

Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας μας, θα αναφερθούμε σε προγενέστερες πανδημίες του COVID-19 και στον οικονομικό αντίκτυπο αυτών. Στο επόμενο κεφάλαιο, θα γίνει λόγος για τις επιπτώσεις του COVID-19 στην ελληνική οικονομία και πιο συγκεκριμένα, θα κάνουμε μια ανασκόπηση των οικονομικών εξελίξεων της χώρας μέχρι σήμερα, θα παρουσιάσουμε βασικές παραμέτρους της ελληνικής οικονομίας συσχετίζοντάς τις με την εμφάνιση της πανδημίας, και έπειτα θα αναφερθούμε στο κομμάτι της ελληνικής επιχειρηματικότητας και στον τρόπο με τον οποίο αυτό επηρεάστηκε από τον COVID-19. Στη συνέχεια, θα ακολουθήσει η παρουσίαση, της συμπεριφοράς των πολιτών ως καταναλωτές εν μέσω πανδημίας, καθώς και τα ληφθέντα μέτρα από την κυβέρνηση και την ΕΕ για τον μετριασμό της επερχόμενης οικονομικής ύφεσης. Στο τρίτο κεφάλαιο της εργασίας, γίνεται λόγος για τις μελλοντικές προκλήσεις τις οποίες θα κληθεί να διαχειριστεί η χώρα μας στον απόηχο της υγειονομικής κρίσης και στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο, θα παρουσιαστούν τα συμπεράσματά μας από την παρούσα μελέτη.

2. Ιστορική ανασκόπηση

Ο Δεκέμβριος του 2019 αποτέλεσε τη χρονική αφετηρία εμφάνισης της νόσου COVID-19, η οποία οφείλεται στον κορωνοϊό σοβαρού οξέος αναπνευστικού συνδρόμου (SARS-CoV-2). Πρόκειται για ένα ιδιαίτερα μεταδοτικό, κυρίως μέσω της αναπνευστικής οδού, στέλεχος κορωνοϊού, το οποίο δεν είχε εντοπιστεί ξανά, μέχρι τα τέλη του παραπάνω έτους, στον άνθρωπο⁵. Είναι γεγονός πως το εν λόγω ιικό στέλεχος πληροί τις προϋποθέσεις ανάπτυξης μιας πανδημίας, καθώς έχει τα χαρακτηριστικά της καινοτομίας ως προς τη μολυσματικότητα του, της ευρείας γεωγραφικής εξάπλωσης, της υψηλής μεταδοτικότητας, της ικανότητας πρόκλησης θανάτων μεταξύ των νοσούντων, καθώς και της βραδείας ανάπτυξης ανοσίας του πληθυσμού. Χρειάστηκε λοιπόν, να περάσουν λίγοι μόλις μήνες από την αρχική έξαρση της νόσου, μέχρι ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (στο εξής θα αναφέρεται ως: ΠΟΥ) να κηρύξει στις 11 Μαρτίου του 2020, ότι ο κόσμος

⁴ Παγουλάτος, Γ.2020, Τι ακόμα χρειάζεται η Ευρώπη για να ξυπνήσει; Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.

⁵ Ευρωπαϊκή Πύλη Πληροφοριών Εμβολιασμού, στο <https://vaccination-info.eu/el/enimerotika-deltia-shetika-me-tis-astheneies/covid-19>.

βρίσκεται αντιμέτωπος με μια νέα πανδημία και συγκεκριμένα, την πρώτη στην ιστορία της ανθρωπότητας, η οποία οφείλεται σε κορωνοϊό. Στη χώρα μας, το πρώτο κρούσμα έκανε την εμφάνισή του στις 26 Φεβρουαρίου του 2020 και έκτοτε, όπως μας ενημερώνει ο ΠΟΥ, έχουν αναφερθεί 5.250.288 επιβεβαιωμένα κρούσματα κορωνοϊού και 33.888 θάνατοι.⁶

Όπως μας έχει διδάξει η ιστορία προγενέστερων πανδημιών, έτσι και η τρέχουσα υγειονομική κρίση έχει συντελέσει στην επίσπευση μίας νέας οικονομικής κρίσης σε παγκόσμιο επίπεδο⁷. Σημαντικό ρόλο στην παραπάνω συσχέτιση κατέχει η παγκοσμιοποιημένη φύση της σύγχρονης ζωής και οικονομικής ανάπτυξης. Ο ιός τον οποίο μελετάμε έκανε την εμφάνισή του σε ένα κόσμο με μεγάλη πυκνότητα πληθυσμού ιδίως σε ό,τι αφορά τα αστικά κέντρα και με ιδιαίτερα ανεπτυγμένη συνδεσιμότητα και επικοινωνία τόσο μεταξύ των πόλεων, όσο και μεταξύ των χωρών, εξαιτίας των σύγχρονων μέσων μεταφοράς.⁸ Συνεπώς, η παγκοσμιοποίηση καθαυτή, αποδείχθηκε πως μπορεί να λειτουργήσει ως βασικός πυλώνας ταχείας διασποράς του λοιμογόνου παράγοντα, διευκολύνοντας τη μετάδοσή του σε κάθε γωνιά του πλανήτη.⁹

Παρόλο που δεν υπάρχει κάποιο ιστορικό ανάλογο το οποίο να συμπίπτει στο 100% με την πανδημία COVID -19, είναι χρήσιμο να στρέψουμε την προσοχή μας στον αντίκτυπο παλαιότερων πανδημιών της ανθρώπινης ιστορίας, στην «υγεία» των οικονομικών συστημάτων. Μια πανδημία εκθέτει όχι μόνο τις δυνατότητες, αλλά και τις αδυναμίες των κρατικών μηχανισμών και αποτελεί μια σκληρή δοκιμασία για την επιστημονική κοινότητα, για το σύστημα υγειονομικής περίθαλψης, για τους πολιτικούς θεσμούς και τις αποφάσεις τους απέναντι στην αναδυόμενη υγειονομική πρόκληση, καθώς και για την ανταπόκριση της οικονομίας απέναντι στην πανδημία. Οι τρεις πανδημίες γρίπης του 20^{ου} αιώνα και πιο συγκεκριμένα : η ισπανική γρίπη του 1918-1920, η ασιατική γρίπη του 1957-1958 και η γρίπη του Χονγκ Κονγκ τα έτη 1968-1969 προκάλεσαν σημαντική παγκόσμια οικονομική αναστάτωση, αφήνοντας στο πέρασμά τους μεγάλες οικονομικές πληγές.¹⁰ Επιπλέον, σε μακροπρόθεσμη βάση, βλάβες στο υγειονομικό σύστημα αποδείχθηκε ότι υπονομεύουν τις προοπτικές της αγοράς εργασίας και αντίστροφα, οικονομικές κρίσεις φάνηκε να μπορούν να διαταράξουν την υγεία του ανθρώπινου δυναμικού.¹¹ Κάθε πανδημία έχει άμεσο αντίκτυπο στο εργατικό δυναμικό, καθώς

⁶ World Health Organization, στο <https://covid19.who.int/region/euro/country/gr>.

⁷ Arthi V., Parman J., 2020, Disease, downturns, and wellbeing: Economic history and the long-run impacts of COVID-19. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33162564/>

⁸ Arthi V., Parman J., 2020, Disease, downturns, and wellbeing: Economic history and the long-run impacts of COVID-19. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33162564/>

⁹ Kawachi, I., Wamala, S., 2007, Globalization and Health, Oxford University Press.

¹⁰ Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 2005, Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική επιτροπή και την επιτροπή των Περιφερειών σχετικά με το σχεδιασμό ετοιμότητας και αντίδρασης σε πανδημία γρίπης στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, στο <https://eur-lex.europa.eu>

¹¹ Arthi, V., Parman J., 2020, Disease, downturns, and wellbeing: Economic history and the long-run impacts of COVID-19. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33162564/>

ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, δύναται να προκαλέσει προσωρινή απουσία από την εργασία λόγω νόσησης του προσωπικού (ως κλάσμα του έτους εργασίας), προληπτική απουσία με στόχο τον περιορισμό εξάπλωσης της νόσου, καθώς και απουσία από την εργασία λόγω των αναγκών που προκύπτουν για τη φροντίδα μελών της οικογένειας, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση κλεισίματος των σχολείων με στόχο τον περιορισμό εξάπλωσης της νόσου. Οι παράμετροι αυτοί, σε συνδυασμό με τους θανάτους για τους οποίους είναι υπεύθυνη μια πανδημία, συντελούν στην επιτάχυνση της οικονομικής ύφεσης και στην πρόκληση εκτεταμένων οικονομικών ζημιών παγκοσμίως.¹² Στις πανδημίες του 20^{ου} αιώνα για τις οποίες έγινε λόγος παραπάνω, παρατηρήθηκε μείωση στις εισαγωγές των κρατών και προτίμηση της εγχώριας παραγωγής, έναντι των εισαγόμενων αγαθών. Επιπλέον, οι τομείς των μεταφορών, της εστίασης, του τουρισμού και των λιανικών πωλήσεων υπέστησαν το μεγαλύτερο πλήγμα, διότι η φυσική παρουσία των εργαζομένων στην παραγωγική διαδικασία είναι απαραίτητη για τη λειτουργία των τομέων αυτών και το περιθώριο εξ αποστάσεως εργασίας είναι πολύ μικρό. Αντιθέτως, οι κλάδοι της γεωργίας και των τροφίμων (συμπεριλαμβανομένης και της μεταποίησης των τροφίμων) αποδείχθηκε να έχουν επηρεαστεί λιγότερο. Στο μέσο της αρνητικής επιρροής της πανδημίας, βρέθηκαν οι επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας, κατασκευών και μεταποιητικής βιομηχανίας, οι οποίες υπέστησαν σημαντικές, αλλά όχι καταστροφικές απώλειες.¹³

Οι πολιτικές αποφάσεις για τον έλεγχο των επιπτώσεων των πανδημιών παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διατήρηση ισορροπίας μεταξύ της πιστής εφαρμογής των υγειονομικών πρωτοκόλλων, από τη μία και της αποφυγής περαιτέρω επιβάρυνσης του οικονομικού συστήματος, από την άλλη. Όπως έγινε φανερό από πανδημίες που προηγήθηκαν του COVID-19, το δίλημμα των κυβερνήσεων ήταν το κατά πόσο θα παρέμβουν άμεσα εφαρμόζοντας κοινωνική αποστασιοποίηση, αυστηρά περιοριστικά μέτρα και απομόνωση του πληθυσμού ή αντ' αυτού εάν θα αναμείνουν την ανάπτυξη ανοσίας της αγέλης, δίνοντας την γενικότερη οδηγία στον κόσμο να «συνεχίσουν την καθημερινότητά τους κανονικά». Καθοριστικό ρόλο στις αποφάσεις αυτές έπαιξε το πόσο θανατηφόρα ήταν η εκάστοτε πανδημία. Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί, ότι όσο προχωράει η γνώση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του λοιμογόνου παράγοντα ο οποίος προκαλεί μια ασθένεια, τόσο πιθανότερο είναι να μεταβληθούν και τα ληφθέντα μέτρα και οι συστάσεις των κυβερνήσεων. Ωστόσο, η εφαρμογή απομόνωσης και απαγόρευσης κυκλοφορίας υπήρξε ίσως και το μοναδικό διαθέσιμο «όπλο» στα χέρια των αρχών, απέναντι στις υγειονομικές κρίσεις μέχρι την ανάπτυξη του κλάδου της

¹² D. Smith, R., R. Keogh-Brown, M., Barnett, T., 2011, Estimating the economic impact of pandemic influenza: An application of the computable general equilibrium model to the UK.

¹³ D. Smith, R., R. Keogh-Brown, M., Barnett, T., 2011, Estimating the economic impact of pandemic influenza: An application of the computable general equilibrium model to the UK.

ιολογίας το 19^ο και 20^ο αιώνα¹⁴ και όπως αποδείχθηκε, εξακολουθεί να παραμένει ένα από τα πιο αποτελεσματικά μέσα στη διαχείριση των πανδημιών.

Κλείνοντας την εισαγωγική αναφορά μας σε προγενέστερες πανδημίες και στην επιρροή τους στην οικονομία, θα γίνει λόγος για το παράδειγμα των ΗΠΑ και πιο συγκεκριμένα, για τον αντίκτυπο των πανδημιών του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (στο εξής ΑΕΠ) της χώρας. Όπως μας διδάσκει η θεωρία της Μακροοικονομικής, ο οικονομικός κύκλος εκφράζει τις βραχυχρόνιες μεταβολές μεταξύ των καθοδικών (υφέσεις) και των ανοδικών (επεκτάσεις) φάσεων της οικονομίας. Οι υφέσεις και οι επεκτάσεις εναλλάσσονται, με το ανώτατο σημείο του κύκλου να σηματοδοτεί τη μετάβαση από επέκταση σε ύφεση και το κατώτατο σημείο του, το αντίστροφο.¹⁵ Οι παγκόσμιες κρίσεις υγείας, πυροδοτούν και επιταχύνουν τις υφέσεις του οικονομικού κύκλου, οι οποίες με τη σειρά τους αυξάνουν σημαντικά το ποσοστό ανεργίας. Η παραπάνω αύξηση, συντελεί στη μείωση του ΑΕΠ, καθώς ανεργία και ΑΕΠ είναι μεγέθη που αλληλοεπιδρούν με τρόπο αντιστρόφως ανάλογο μεταξύ τους. Σε ό,τι αφορά λοιπόν, το παράδειγμα των ΗΠΑ μετά από κάθε πανδημία, όπως: η χολέρα, η ευλογιά και ο κίτρινος πυρετός το 19^ο αιώνα και με τη σειρά τους, η πολιομυελίτιδα, η ισπανική γρίπη, η ασιατική γρίπη και η γρίπη του Χονγκ Κονγκ τον 20^ο αιώνα, παρατηρήθηκε οικονομική ύφεση και αξιοσημείωτη μείωση του ΑΕΠ της χώρας. Επιπλέον, όπως αποδείχθηκε οι πανδημίες υπήρξαν σκληρότερες για τους ασθενέστερους, για τους εξής τρεις λόγους: οι φτωχότεροι πληθυσμοί ήταν συγκεντρωμένοι σε πυκνότερες κατοικίες, η απασχόλησή τους αφορούσε σε επαγγέλματα με μεγαλύτερη έκθεση στον εκάστοτε λοιμογόνο παράγοντα και τέλος, τα χαμηλά εισοδήματά τους δεν τους επέτρεπαν την πρόσβαση στην απαραίτητη και απαιτούμενη υγειονομική περίθαλψη¹⁶. Συνεπώς, ο συνδυασμός πανδημίας και οικονομικής ύφεσης επηρέασε καθοριστικά την τροχιά τόσο της υγείας, όσο και της οικονομικής ευημερίας του συνόλου των πολιτών.

3. COVID-19 και ελληνική οικονομία

3.1 Ανασκόπηση των οικονομικών εξελίξεων της χώρας από την περίοδο της μεταπολίτευσης, έως σήμερα.

Η περίοδος της μεταπολίτευσης της χώρας είχε ως αφετηρία το έτος 1974, όταν τη θέση της δικτατορίας πήρε το πολίτευμα της προεδρευόμενης, κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και ο χώρος της πολιτικής αποτέλεσε γόνιμο έδαφος για την ανάδυση νέων πολιτικών

¹⁴ Arthi V., Parman J., 2020, Disease, downturns, and wellbeing: Economic history and the long-run impacts of COVID-19. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33162564/>

¹⁵ Krugman, P., Wells, R., 2018, Economics in Modules.

¹⁶ Arthi V., Parman J., 2020, Disease, downturns, and wellbeing: Economic history and the long-run impacts of COVID-19. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33162564/>

και αλλαγών.¹⁷ Παράλληλα με τις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις, η ελληνική οικονομία χάραξε τη δική της πορεία, μοιάζοντας όμως να είναι παγιδευμένη σε ένα φαύλο κύκλο από τον οποίο ήταν αδύνατο να απεμπλακεί. Το 1981 το εσωτερικό και εξωτερικό χρέος της Ελλάδας ανερχόταν στο 39% του ΑΕΠ της και αντιστοιχούσε σε 2,2δισ ευρώ και μέχρι το τέλος του 1989, το μέγεθος του χρέους αυτού δεκαπλασιάστηκε αγγίζοντας τα 23 δισ ευρώ και φτάνοντας στο ποσοστό του 93% του ΑΕΠ της χώρας. Ακολούθησαν το 1989-1990 οικονομικά και πολιτικά σκάνδαλα, και στο διάστημα 1990-1993 έλαβαν χώρα μεταρρυθμίσεις στον τομέα της οικονομίας οι οποίες δεν είχαν την αναμενόμενη διάρκεια και υποδοχή από τον ελληνικό λαό. Στο μεταξύ, το συνολικό χρέος εξακολουθούσε να παίρνει την ανιούσα, αφού αυξήθηκε κατά 27% του ΑΕΠ. Συντονισμένες προσπάθειες για τον καλύτερο έλεγχο και τη μείωση των δημοσίων δαπανών και ελλειμάτων, έγιναν από το 1998 και έπειτα, όταν υπήρχε και η «πίεση» της επίτευξης ένταξης στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ), ωστόσο τα έτη 2008-2009 οι οικονομικοί δείκτες ήταν και πάλι σαφείς, με το ποσοστό του δημοσίου χρέους να αγγίζει το 127% του ΑΕΠ της χώρας.¹⁸

Σειρά είχε η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008, η οποία δεν θα μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστη και την ελληνική πραγματικότητα. Η Ελλάδα φτάνοντας σε οικονομικό αδιέξοδο, ζήτησε βοήθεια έξωθεν και συγκεκριμένα από τρεις διεθνείς πηγές : την Ευρωπαϊκή Ένωση, την Ευρωπαϊκή Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, λαμβάνοντας οικονομική ενίσχυση 239δισ ευρώ μέσω τριών Μνημονίων τα έτη 2010, 2012 και 2015 αντίστοιχα.¹⁹ Με άλλα λόγια, η χώρα μας δεν είχε άλλη βιώσιμη στρατηγική εξόδου εκτός από την εφαρμογή επώδυνων μέτρων λιτότητας με αντάλλαγμα οικονομική βοήθεια.²⁰

Η ελληνική οικονομική κρίση αποδείχθηκε ιδιαίτερα δύσκολη ως προς τη διαχείρισή της τόσο από τους Έλληνες, όσο και από τους Ευρωπαίους αξιωματούχους, καθώς εσωτερικές (πολιτική και θεσμική διακυβέρνηση της χώρας) και εξωτερικές συνιστώσες (προσφυγική και μεταναστευτική κρίση που 2015-2016) διαμόρφωσαν μια προβληματική συνισταμένη.²¹ Έτσι, ενώ μετά την ύφεση που διήρκησε μέχρι το 2016, το ΑΕΠ της χώρας παρουσίασε αύξηση μέχρι το 2019 και η Ελλάδα κατάφερε να σημειώσει σημαντική πρόοδο στον τομέα της δημοσιονομικής εξυγίανσης, μια πιο προσεκτική ματιά στους οικονομικούς δείκτες, αποδεικνύει ότι είναι πολλά τα βήματα εκείνα που πρέπει να γίνουν, ώστε να επέλθει η οριστική οικονομική ανάκαμψη και ανάπτυξη της

¹⁷ Maris, G., & Flouros, F. (2022). Economic crisis, COVID-19 pandemic, and the Greek model of capitalism. *Evolutionary and Institutional Economics Review*, 19(1), 469-484.

¹⁸ Maris, G., & Flouros, F. (2022). Economic crisis, COVID-19 pandemic, and the Greek model of capitalism. *Evolutionary and Institutional Economics Review*, 19(1), 469-484.

¹⁹ Maris, G., & Flouros, F. (2022). Economic crisis, COVID-19 pandemic, and the Greek model of capitalism. *Evolutionary and Institutional Economics Review*, 19(1), 469-484.

²⁰ Maris, G., & Manoli, P. (2022). Greece, Germany and the Eurozone crisis: Preferences, strategies and power asymmetry. *German Politics*, 31(2), 281-301. <https://doi.org/10.1080/09644008.2022.2026928>

²¹ Maris, G., Sklias, P., & Maravegias, N. (2022). The political economy of the Greek economic crisis in 2020. *European Politics and Society*, 23(4), 447-467. <https://doi.org/10.1080/23745118.2021.1895552>

χώρας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν, το ελληνικό δημόσιο χρέος το οποίο μέχρι και το 2019 έφτανε στο 180% του ΑΕΠ της χώρας και ο δείκτης επιχειρηματικών επενδύσεων ο οποίος επιδεινώθηκε.²²

Στη διαμόρφωση του χαρακτήρα της οικονομίας της χώρας, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο τόσο η κουλτούρα της πολιτικής ζωής, όσο και η ιδιοσυγκρασία της προσωπικότητας του αρχηγού του εκάστοτε κυβερνώντος κόμματος. Με αυτό τον τρόπο δημιουργήθηκε το ιδιότυπο καπιταλιστικό μοντέλο της χώρας, το οποίο με τη σειρά του επηρέασε τη λειτουργία των θεσμών, την οικονομική απόδοση και τις στρατηγικές της χώρας σε εθνικό, περιφερειακό και διεθνές επίπεδο²³. Συνέπεια του πολιτικού αυτού μοντέλου ήταν η επιδείνωση των επιδόσεων της χώρας και ως προς τους δείκτες πολιτικής και θεσμικής διακυβέρνησής της, τις τελευταίες δεκαετίες²⁴. Το γεγονός αυτό είναι ιδιαίτερα ανησυχητικό, διότι αναδεικνύει μια συνολική αποτυχία αλλαγής των πολιτικών συνθηκών που επηρεάζουν τη συνολική ποιότητα ζωής και ευημερίας. Όπως αναφέρουν και οι Γεώργιος Μαρής και Παναγιώτα Μανώλη, το πολιτικό μοντέλο και η πολιτική ηγεσία της χώρας καθόρισαν τις διαπραγματευτικές τακτικές της, κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης²⁵. Πιο συγκεκριμένα, «η Ελλάδα ανέπτυξε τις πολιτικές της προτιμήσεις και τη στρατηγική διαπραγμάτευσης υπό την επικείμενη απειλή της οικονομικής κατάρρευσης και του Grexit. Η ασυμμετρία ισχύος εντός της Ευρωζώνης υποστήριξε μια στρατηγική για την Αθήνα σε βασικά ζητήματα διακυβέρνησης της ONE (συμπεριλαμβανομένης του ESM και της αναδιάρθρωσης του χρέους) βασισμένη σε παθητικό συνασπισμό. Ο παθητικός συνασπισμός ήταν η προτιμώμενη επιλογή της Αθήνας λόγω της αδύναμης διαπραγματευτικής δύναμης της τελευταίας (καταναγκαστικής και ιδεολογικής) και του υψηλού κόστους των διαπραγματεύσεων. Η τελευταία στρατηγική αντικατόπτριζε την απουσία μιας εναλλακτικής και βιώσιμης στρατηγικής εξόδου από την κρίση που προσφέρθηκε από την Αθήνα, της οποίας οι στόχοι ήταν να κερδίσει παραχωρήσεις (πακέτα συμφωνιών για τη λιτότητα, ελάφρυνση χρέους ή κανόνες αποπληρωμής) ή αποζημιώσεις (παράπλευρες πληρωμές). Οι διαδοχικές ελληνικές κυβερνήσεις ακολούθησαν στρατηγικές βασισμένες σε πειθώ και όχι σκληρές διαπραγματεύσεις με στόχο το Βερολίνο. Η βραχύβια επανατοποθέτηση της Ελλάδας σε σχέση με τη διαπραγματευτική συμπεριφορά το 2015 και οι αποτυχημένες σκληρές διαπραγματευτικές της προσπάθειες δεν μπορούν να αποδοθούν σε αλλαγές εξουσίας. Η παραπάνω επανατοποθέτηση αντικατόπτριζε μάλλον ένα μοντέλο σταδιακής λήψης αποφάσεων όπου οι αποφάσεις λαμβάνονταν με τυχαίο τρόπο με βάση ασαφείς

²² Maris, G., & Flouros, F. (2022). Economic crisis, COVID-19 pandemic, and the Greek model of capitalism. *Evolutionary and Institutional Economics Review*, 19(1), 469-484.

²³ Maris, G., & Flouros, F. (2022). Economic crisis, COVID-19 pandemic, and the Greek model of capitalism. *Evolutionary and Institutional Economics Review*, 19(1), 469-484.

²⁴ Maris, G. (2022). Introduction: Eurozone and the Greek economic crisis in 2020: current challenges and prospects. *European Politics and Society*, 23(4), 443-446. <https://doi.org/10.1080/23745118.2021.1895551>

²⁵ Maris, G., & Manoli, P. (2022). Greece, Germany and the Eurozone crisis: Preferences, strategies and power asymmetry. *German Politics*, 31(2), 281-301. <https://doi.org/10.1080/09644008.2022.2026928>

και μεταβλητές προτιμήσεις, αντανακλώντας τις διαφορετικές απόψεις για την ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωζώνη και την ΕΕ εντός της κυβέρνησης (δηλαδή υπέρ και κατά της ένταξης στην Ευρωζώνη/ΕΕ) καθώς και αποκλίνουσες απόψεις για τις διαπραγματευτικές τακτικές. Ωστόσο, οι μεταβαλλόμενες διαπραγματευτικές τακτικές της Ελλάδας κατά τη διάρκεια της κρίσης στην ευρωζώνη επηρεάστηκαν σε μεγάλο βαθμό από το κυρίαρχο μοντέλο χάραξης πολιτικής και την πολιτική ηγεσία στη χώρα.»²⁶

Για την πληρέστερη κατανόηση του οικονομικού μοντέλου της χώρας είναι, επίσης, σημαντικό να επισημανθούν οι βασικοί τομείς αποτελεσματικής διαχείρισης της ελληνικής οικονομίας. Αυτοί δεν είναι άλλοι από τον Δημόσιο Τομέα και τον Τομέα του Τουρισμού, διότι αμφότεροι χαρακτηρίζονται από υψηλό δείκτη παραγωγικότητας και από χαμηλό δείκτη εξάρτησης από τις εισαγωγές. Έτσι, μια βραχυπρόθεσμη αναπτυξιακή πολιτική θα μπορούσε να εφαρμοστεί πρωτίστως μέσω του Δημοσίου τομέα και δευτερευόντως, μέσω του Τουρισμού. Η πρωτογενής παραγωγή ακολουθεί τον τριτογενή τομέα που μόλις αναφέρθηκε, ενώ ο δευτερογενής τομέας έχει το μεγαλύτερο βαθμό εξάρτησης από τις εισαγωγές (βιομηχανικών εμπορευμάτων).²⁷ Ωστόσο, οι εσωτερικοί κραδασμοί της χώρας, όπως για παράδειγμα το αυξημένο δημόσιο χρέος και οι δημοσιονομικοί περιορισμοί αποδυναμώνουν τον Δημόσιο Τομέα και αντίστοιχα, εξωτερικοί κραδασμοί, όπως παγκόσμια οικονομική και υγειονομική κρίση, απειλούν άμεσα τον άλλο δυνατό τομέα της χώρας μας, αυτόν του Τουρισμού, δεδομένα που κάνουν σαφές ότι η οικονομική κρίση εξακολουθεί να δίνει ουσιαστικό παρόν.²⁸

Στις πιο πρόσφατες οικονομικές εξελίξεις συγκαταλέγεται η έξοδος της χώρας μας από το καθεστώς Ενισχυμένης Εποπτείας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στο οποίο βρισκόταν από το 2018, γεγονός το οποίο σύμφωνα με τον Υπουργό Οικονομικών, Χρήστο Σταϊκούρα, αναδεικνύει μια νέα δυναμική της ελληνικής οικονομίας, παρά τις απρόσμενες εξωγενείς δυσχέρειες οι οποίες έπληξαν τη χώρα.²⁹ Επιπλέον, σύμφωνα με την Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ), το ΑΕΠ της χώρας μετά από μία κάμψη το 2020, παρουσίασε αύξηση για το έτος 2021 και αγγίζει το 8,4 % (έχοντας ως έτος αναφοράς το 2015) και η ανεργία μειώθηκε από 16,3 σε 14,7 % ως μέσο ετήσιο ποσοστό. Ωστόσο, το χρέος της χώρας το οποίο ξεπέρασε το 200% το 2020, το 2021 παραμένει στο εξαιρετικά υψηλό ποσοστό του 194,5%,³⁰ επαναφέροντάς μας ίσως, στη σκληρή πραγματικότητα.

²⁶ Maris, G., & Manoli, P. (2022). Greece, Germany and the Eurozone crisis: Preferences, strategies and power asymmetry. *German Politics*, 31(2), 281-301. <https://doi.org/10.1080/09644008.2022.2026928>

²⁷ Mariolis, T., Rodousakis, N., Soklis, G., 2021, Inter-sectoral analysis of the Greek economy and the COVID-19 multiplier effects. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/23745118.2021.1895555>

²⁸ Maris, G., Sklias, P., & Maravegias, N. (2022). The political economy of the Greek economic crisis in 2020. *European Politics and Society*, 23(4), 447-467. <https://doi.org/10.1080/23745118.2021.1895552>

²⁹ Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Οικονομικών, Δήλωση του Υπουργού Οικονομικών κ. Χρήστου Σταϊκούρα για την έξοδο της χώρας από το καθεστώς Ενισχυμένης Εποπτείας, 20 Αυγούστου 2022, δημοσιευμένη στο <https://www.minfin.gr>.

³⁰ Ελληνική Στατιστική Αρχή, Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ, 4 Νοεμβρίου 2022, δημοσιευμένο στο <https://www.statistics.gr/documents>.

3.2 Παράμετροι της ελληνικής οικονομίας και COVID-19.

Η εξάπλωση του COVID-19 στην ελληνική επικράτεια θα μπορούσε να είναι περισσότερο καταστροφική εάν το κράτος δεν έπαιρνε δραστικά και σκληρά μέτρα για τον περιορισμό της μετάδοσής του. Μπροστά στο δίλημμα της παρατήρησης της εξέλιξης της πανδημίας από τη μία και της λήψης μέτρων ριζικής αλλαγής της καθημερινότητας από την άλλη, η απόφαση της «κοινωνικής αποστασιοποίησης» και της εφαρμογής lockdown ήταν σαφής. Μετά το πρώτο lockdown της 13^{ης} Μαρτίου του 2020, ακολούθησε και δεύτερο, οχτώ μήνες μετά, στις 5 Νοεμβρίου του 2020, καθώς ο αριθμός των κρουσμάτων του κορωνοϊού ήταν ανησυχητικά υψηλός ειδικά μετά το άνοιγμα του τουρισμού κατά τους θερινούς μήνες. Νέα ελπίδα στην αντιμετώπιση της πανδημίας δόθηκε από την εφαρμογή εμβολιασμού κατά της νέας πανδημίας, ο οποίος ξεκίνησε στις 27 Δεκεμβρίου του 2020. Παράλληλα όμως με τις υγειονομικές εξελίξεις, αξίζει να δούμε και τις εξελίξεις στα οικονομικά δεδομένα της χώρας κατά την περίοδο της πανδημίας. Στο γράφημα 3.2.1. απεικονίζεται η μεταβολή του ποσοστού ανεργίας από την εμφάνιση της πανδημίας και έπειτα, ανά τετράμηνο, ξεκινώντας από τα δύο τελευταία τετράμηνα του 2019 και καταλήγοντας στα δύο πρώτα του 2022.

Γράφημα 3.2.1: Ποσοστό ανεργίας, ανά τετράμηνο.

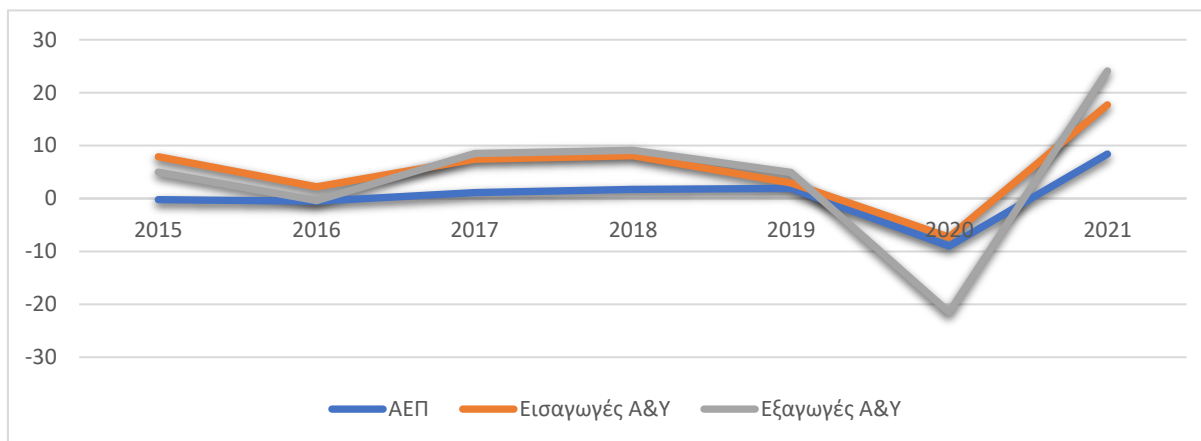

Πηγή δεδομένων: ΕΛΣΤΑΤ, Συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα, στο <https://www.statistics.gr/living-conditions-in-greece>.

Όπως φαίνεται και στο παραπάνω γράφημα, η ανεργία στη χώρα μας αυξήθηκε στο δεύτερο τετράμηνο του 2020, και στο πρώτο τετράμηνο του 2021, όταν τη χώρα έπληττε μαζικά ο COVID-19, ενώ ξεκίνησε να μειώνεται από το δεύτερο τετράμηνο του 2021 φτάνοντας στο 2022 να είναι στο 12,2 %, δηλαδή 4,1 ποσοστιαίες μονάδες κάτω από το αντίστοιχο ποσοστό κατά την έναρξη της πανδημίας το 2019. Επίσης, ιδιαίτερο

ενδιαφέρον παρουσιάζει η πορεία των εισαγωγών και των εξαγωγών κατά τη διάρκεια της πανδημίας, όπως και η εξέλιξη του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ), όπως αυτά αναπαριστώνται στο γράφημα 3.2.2.

Γράφημα 3.2.2.: ΑΕΠ, εισαγωγές και εξαγωγές από το 2015 έως το 2021.

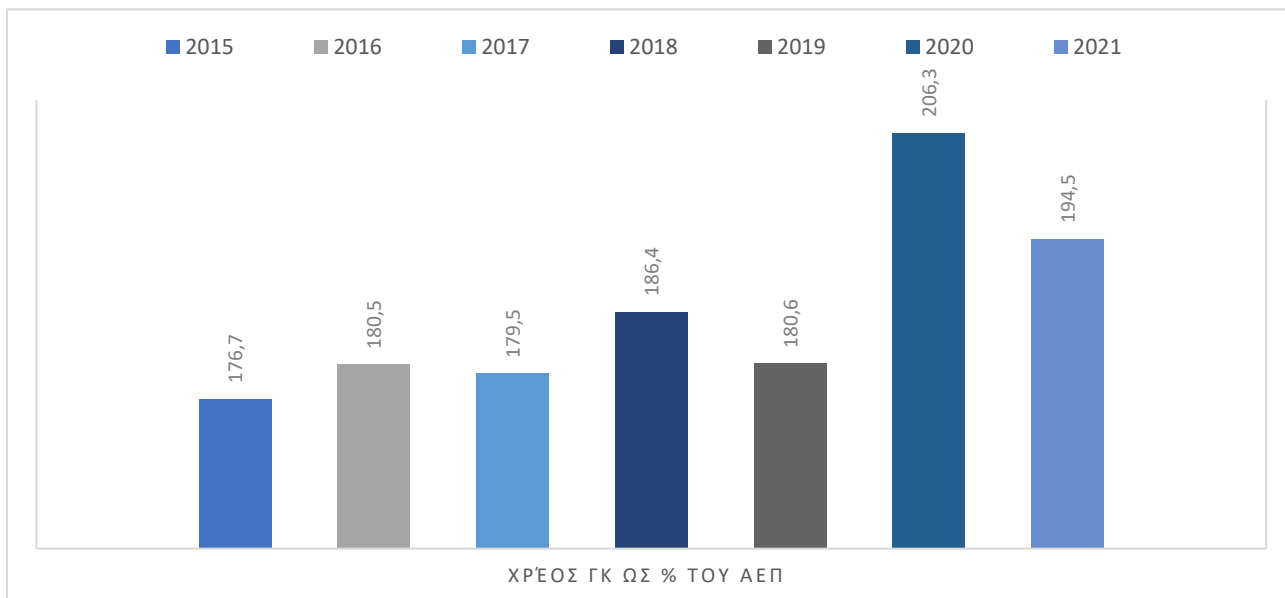
Πηγή δεδομένων: ΕΛΣΤΑΤ, η ελληνική οικονομία, 04 Νοεμβρίου 2022, στο <https://www.statistics.gr/the-greek-economy>.

Στο παραπάνω γράφημα, οι τιμές των εισαγωγών και εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών (Α&Υ), είναι εκφρασμένες ως ετήσιες μεταβολές όγκου (%) και έχουν εκτιμηθεί με έτος βάσης το 2015. Αντίστοιχα, και το ΑΕΠ είναι εκφρασμένο ως ποσοστιαία μεταβολή με γνώμονα το ίδιο έτος βάσης (2015)³¹. Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι και τα τρία αυτά μεγέθη μειώθηκαν κατακόρυφα το έτος εμφάνισης της πανδημίας στη χώρα μας, λόγω της ύφεσης που ακολούθησε την υγειονομική κρίση, ενώ το 2021 φαίνεται να σηματοδοτεί την αρχή της ανάκαμψης της οικονομίας, καθώς το ΑΕΠ, από -9% έφτασε στο 8,4%, οι εισαγωγές Α&Υ από -7,3% μεταπήδησαν στο 17,7% και οι εξαγωγές Α&Υ σημείωσαν τη μεγαλύτερη μεταβολή από το -21,5% στο 24, 1%. Ωστόσο, πέραν της αισιόδοξης πορείας των παραπάνω μεγεθών, αξίζει να δούμε και την εξέλιξη του χρέους της Γενικής Κυβέρνησης, ώστε να διαπιστώσουμε εάν τελικά η ελληνική οικονομία έχει τις δυνατότητες να δραπετεύσει από τον φαύλο κύκλο «υπόταξης» στον οποίο είναι παγιδευμένη.³²

³¹ ΕΛΣΤΑΤ, η ελληνική οικονομία δημοσιευμένο στο <https://www.statistics.gr>.

³² Mariolis, T., Rodousakis, N., Soklis, G., 2021, Inter-sectoral analysis of the Greek economy and the COVID-19 multiplier effects. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/23745118.2021.1895555>

Διάγραμμα 3.2.3: Το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης (ΓΚ) συναρτήσει του ΑΕΠ της χώρας.

Πηγή δεδομένων: ΕΛΣΤΑΤ, η ελληνική οικονομία, 04 Νοεμβρίου 2022, στο <https://www.statistics.gr/the-greek-economy>.

Το ελληνικό χρέος, εκτοξεύτηκε το 2020 στο 206,3 % και για το 2021 παρόλο που μειώθηκε περίπου κατά 12 ποσοστιαίες μονάδες, εξακολουθεί να παραμένει εξαιρετικά υψηλό. Παρόλο που η ανεργία μειώνεται σταδιακά, την ίδια στιγμή που εισαγωγές και εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών αυξάνονται, όπως και το ΑΕΠ της χώρας, το χρέος της ΓΚ αρκεί για να μας προβληματίσει. Ο οικονομικός αυτός δείκτης επαναφέρει στο προσκήνιο, το ζήτημα της αναγκαιότητας της θεσμικής αναδιαμόρφωσης της χώρας μας, καθώς το ήδη στρεβλό θεσμικό της πλαίσιο τη δυσκολεύει να αντιμετωπίσει τις γεμάτες προκλήσεις, κρίσεις που προκύπτουν. Ίσως είναι η κατάλληλη στιγμή να μετατρέψει το κράτος την τρέχουσα εξωγενή κρίση, από απειλή, σε ευκαιρία για αλλαγή και αναβάθμιση των δυνατοτήτων του.³³

3.3 Πανδημία COVID-19 και ελληνική επιχειρηματικότητα.

Η πανδημία του COVID-19 εισέβαλε δυναμικά στην καθημερινότητα όλων των πολιτών, προκαλώντας αποσταθεροποίηση όχι μόνο του υγειονομικού συστήματος, αλλά και του

³³ Maris, G., & Flouros, F. (2022). Economic crisis, COVID-19 pandemic, and the Greek model of capitalism. *Evolutionary and Institutional Economics Review*, 19(1), 469-484.

συνόλου της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας της χώρας μας. Για την πιο ουσιαστική παρουσίαση όμως των οικονομικών επιπτώσεων της πανδημίας στις επιχειρήσεις είναι σημαντικό να αναφερθούμε πρώτα, σε βασικά χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, στη χώρα μας οι δύο κύριοι τομείς για την αποτελεσματική διαχείριση της οικονομίας είναι ο δημόσιος τομέας και ο τουρισμός, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από υψηλό δείκτη παραγωγικότητας και από χαμηλό δείκτη εξάρτησης από τις εισαγωγές. Γι' αυτό και βραχυπρόθεσμες πολιτικές με στόχο την ανάκαμψη της οικονομίας μπορούν να βασιστούν πρωτίστως στον δημόσιο και δευτερευόντως στον τομέα του τουρισμού. Αντιθέτως, ο εξωτερικός οικονομικός τομέας, ο οποίος χαρακτηρίζεται από την υψηλότερη παραγωγικότητα, αλλά και από πολύ υψηλό δείκτη εξάρτησης από τις εισαγωγές απαιτεί την αναπροσαρμογή του οικονομικού συστήματος της χώρας μας, με τη μεγαλύτερη συμμετοχή της σε παγκόσμιες αλυσίδες αξίας, ώστε να μπορέσει να συντελέσει σε μια μακροπρόθεσμη πολιτική με στόχο την οικονομική ανάπτυξη.³⁴ Επιπρόσθετα χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας είναι η εξάρτησή της από τον τομέα της εστίασης (πλην του τουρισμού), ο χαμηλός βαθμός ψηφιοποίησης κράτους και εταιριών πριν την εμφάνιση της πανδημίας και το μικρό μέγεθος των ελληνικών επιχειρήσεων οι οποίες χαρακτηρίζονται από εσωστρέφεια και χαμηλή παραγωγικότητα.³⁵

Ειδικότερα για τις μικρές επιχειρήσεις, αξίζει να αναφερθούμε στο παράδειγμα των ΗΠΑ και πιο συγκεκριμένα, σε έρευνα η οποία μελέτησε τον αντίκτυπο της πανδημίας COVID-19 σε δείγμα 5.800 μικρών επιχειρήσεων. Όπως υποστηρίζεται από την έρευνα, κλείσιμο και μαζικές απολύσεις είχαν ήδη συμβεί από την αρχή της πανδημίας, με το ποσοστό των επιχειρήσεων που έκλεισαν προσωρινά να ανέρχεται στο 43%. Κύριοι λόγοι της εξέλιξης αυτής ήταν, σύμφωνα με τους ερωτηθέντες της έρευνας, η μείωση της ζήτησης και η ανησυχία για την υγεία των εργαζομένων και δευτερευόντως, οι διαταραχές στην εφοδιαστική αλυσίδα. Επιπλέον, επιχειρήσεις σχετιζόμενες με λιανικό εμπόριο, τουρισμό, τέχνες, ψυχαγωγία, προσωπικές υπηρεσίες και υπηρεσίες τροφίμων σημείωσαν μείωση της απασχόλησης τουλάχιστον κατά 50%. Η πλειονότητα των μικρών επιχειρήσεων είχαν ελάχιστα διαθέσιμα χρήματα στην αρχή της πανδημίας, με αποτέλεσμα οι πιθανές λύσεις στις οποίες μπορούσαν να καταφύγουν να είναι οι ακόλουθες: α) σημαντική μείωση των εξόδων και της ενεργού απασχόλησης, β) αύξηση του χρέους, γ) κήρυξη πτώχευσης, δ) άμεσος δανεισμός κεφαλαίων. Τέλος, ιδιαίτερως σημαντική ήταν η κρατική βοήθεια προς τις μικρές επιχειρήσεις, μέσω προγραμμάτων οικονομικής στήριξης, η οποία σύμφωνα με την έρευνα πρέπει να είναι ανάλογη της

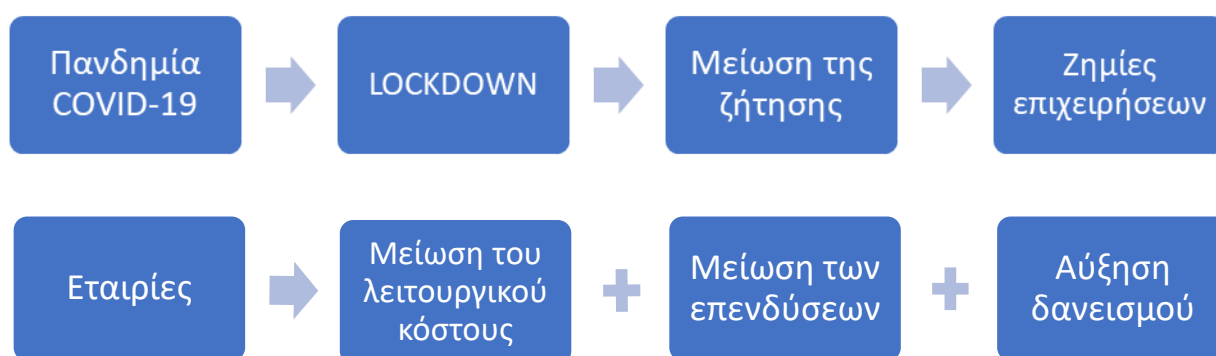
³⁴ Mariolis, T., Rodousakis, N., Soklis, G., 2021, Inter-sectoral analysis of the Greek economy and the COVID-19 multiplier effects. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/23745118.2021.1895555>

³⁵ Αθανασίου, Λ., Τσαρούχα, Σ., Μύρτε, Μ. 2020, «Οι επιπτώσεις της πανδημίας στις ελληνικές επιχειρήσεις». Δημοσιευμένο στο: https://www.pwc.com/gr/en/publications/greek-thought-leadership/Greece_Covid_Report_GR.pdf

έκτασης μιας κρίσης. Μεγαλύτερης διάρκειας κρίση, καθορίζει τη συνολική επίπτωση στην οικονομία και άρα απαιτεί ισχυρότερη κρατική βοήθεια.³⁶

Πίσω στα ελληνικά δεδομένα, όπως φαίνεται και στην Εικόνα 3.3.1., έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε 142 επιχειρήσεις των κλάδων: βιομηχανία, υπηρεσίες, εμπόριο, επενδύσεις, κατασκευές, υποδομές, τουρισμός, έδειξε ότι οι ελληνικές επιχειρήσεις χρησιμοποίησαν ως άμεσα αντανακλαστικά τον περιορισμό του κόστους και των επενδύσεων και την αύξηση του δανεισμού, με στόχο να απορροφήσουν τις ζημιές και να εξασφαλίσουν ταμειακή ρευστότητα για το χρονικό διάστημα που ακολούθησε.³⁷

Εικόνα 3.3.1: Άμεσες ενέργειες επιχειρήσεων για αντιστάθμιση των οικονομικών συνεπειών της πανδημίας.

Πηγή δεδομένων : Αθανασίου, Λ., Τσαρούχα, Σ., Μύρτε, Μ. 2020, «Οι επιπτώσεις της πανδημίας στις ελληνικές επιχειρήσεις», https://www.pwc.com/gr/en/publications/greek-thought-leadership/Greece_Covid_Report_GR.pdf

Τα επιβαλλόμενα από την κυβέρνηση περιοριστικά μέτρα, με την εφαρμογή lockdown και την απαγόρευση των μετακινήσεων εντός της χώρας, αλλά και έξω από αυτή, επηρέασαν σε μεγάλο ποσοστό το σύνολο των κλάδων της οικονομίας. Βιομηχανία και υπηρεσίες αποτέλεσαν τους άμεσα και περισσότερο πληττόμενους κλάδους, με τα έσοδά τους να μειώνονται, χωρίς όμως να καταρρέουν, λόγω της εντατικοποίησης της ψηφιοποίησης των επιχειρήσεων. Αντίστοιχα, ο τομέας του εμπορίου ήρθε αντιμέτωπος με μείωση των εσόδων κατά 50%, όμως η κερδοφορία του αποκαταστάθηκε σε σημαντικό βαθμό μέσω της ανάπτυξης του δικτύου ηλεκτρονικών αγορών και λόγω της άμεσης επαναλειτουργίας του κλάδου μετά την άρση του lockdown. Μεγάλο μέρος περιορισμών εξαιτίας των επιβαλλόμενων μέτρων υπέστησαν και οι κλάδοι των υπηρεσιών, του τουρισμού και του εμπορίου, ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό δανεισμού για αποκατάσταση της ρευστότητας, σημειώθηκε από τους τομείς της βιομηχανίας, των

³⁶ Batrik, A., Bertrant, M., Cullen, Z., Glaeser, E., Luca, M., Stanton, C., 2020, The impact of Covid-19 on small business outcomes and expectations. <https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.2006991117>

³⁷ Αθανασίου, Λ., Τσαρούχα, Σ., Μύρτε, Μ. 2020, «Οι επιπτώσεις της πανδημίας στις ελληνικές επιχειρήσεις». Δημοσιευμένο στο: https://www.pwc.com/gr/en/publications/greek-thought-leadership/Greece_Covid_Report_GR.pdf

υπηρεσιών και των κατασκευών. Στη δυσμενέστερη χρηματοοικονομική κατάσταση ήρθε ο κλάδος των κατασκευών λόγω των καθυστερήσεων, των αναβολών και της μειωμένης δυνατότητας προγραμματισμού και εκπόνησης καινούργιων έργων.³⁸ Ακόμη, ο τουρισμός επηρεάστηκε σημαντικά από τα δεδομένα και τους χειρισμούς γύρω από την πανδημική κρίση. Αξίζει να αναφερθούμε στα εξής κύρια χαρακτηριστικά του κλάδου αυτού, τα οποία είναι: η μεγάλη συμβολή του, άμεση και έμμεση στο ΑΕΠ της χώρας, η «εξάρτησή» του σε ποσοστό τουλάχιστον 80% από αλλοδαπούς τουρίστες³⁹ και ο μεγάλος επιμερισμός του, σε μικρού μεγέθους επιχειρήσεις (χαρακτηριστικό που φαίνεται και από το γεγονός ότι αντιπροσωπεύεται μόνο από τέσσερις εταιρείες στο Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών). Είναι χαρακτηριστικό ότι τα έσοδα των τουριστικών επιχειρήσεων μειώθηκαν σε ορισμένες περιπτώσεις σε ποσοστό που οριακά άγγιξε το 80%, συγκριτικά με το προηγούμενο έτος και επιπλέον αυξήθηκε ο δανεισμός τους.⁴⁰

Τέλος, σε ό,τι αφορά τον κλάδο των υποδομών, ο οποίος περιλαμβάνει εταιρείες ύδρευσης, ενέργειας, τηλεπικοινωνιών και μεταφορών, όπως για παράδειγμα: ΔΕΗ, ΟΤΕ και ΕΥΔΑΠ, η αντοχή του στην υγειονομική και την επακόλουθη οικονομική κρίση ήταν αξιοσημείωτη, με τα έσοδά του να σημειώνουν μείωση μόνο κατά 1,2% - για το πρώτο εξάμηνο του 2020, συγκριτικά με το αντίστοιχο χρονικό διάστημα του 2019. Οι επιχειρήσεις του κλάδου διατήρησαν την κερδοφορία τους, ελαττώνοντας τα έξοδά τους και ο κύκλος εργασιών του μειώθηκε ελάχιστα, εξαιτίας της μεγάλης σημασίας των αγαθών που παράγει ο κλάδος για την ευρύτερη λειτουργία της οικονομίας.⁴¹

Συνεπώς, η πανδημία του COVID-19 ως απειλή του εξωτερικού περιβάλλοντος, επηρέασε τον σύνολο των οικονομικών τομέων της χώρας, σε διαφορετικό όμως βαθμό για τον κάθε έναν από αυτούς. Μικρές και μεγάλες επιχειρήσεις κλήθηκαν να πάρουν άμεσες και δύσκολες αποφάσεις με δραστική μείωση του λειτουργικού τους κόστους και των επενδύσεων και αύξηση του δανεισμού, ώστε να μην οδηγηθούν στη χρεοκοπία. Ξεχωριστό παράδειγμα, ως προς τις λιγότερες ζημιές που υπέστη, ήταν ο τομέας των υποδομών, όπως και επιχειρήσεις του εμπορίου, οι οποίες παρά το κλείσιμο των φυσικών καταστημάτων, προσαρμόστηκαν γρήγορα στα δεδομένα της ηλεκτρονικής αγοράς. Τέλος, μεγάλες ζημιές υπέστησαν λόγω του περιορισμού μεταφορών και μετακινήσεων

³⁸ Αθανασίου, Λ., Τσαρούχα, Σ., Μύρτε, Μ. 2020, «Οι επιπτώσεις της πανδημίας στις ελληνικές επιχειρήσεις». Δημοσιευμένο στο: https://www.pwc.com/gr/en/publications/greek-thought-leadership/Greece_Covid_Report_GR.pdf

³⁹ Τσάκλογλου, Π., 2020, Οι οικονομικές συνέπειες της πανδημίας και η Ελλάδα, Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.

⁴⁰ Αθανασίου, Λ., Τσαρούχα, Σ., Μύρτε, Μ. 2020, «Οι επιπτώσεις της πανδημίας στις ελληνικές επιχειρήσεις». Δημοσιευμένο στο: https://www.pwc.com/gr/en/publications/greek-thought-leadership/Greece_Covid_Report_GR.pdf

⁴¹ Αθανασίου, Λ., Τσαρούχα, Σ., Μύρτε, Μ. 2020, «Οι επιπτώσεις της πανδημίας στις ελληνικές επιχειρήσεις». Δημοσιευμένο στο: https://www.pwc.com/gr/en/publications/greek-thought-leadership/Greece_Covid_Report_GR.pdf

και εξαιτίας της πτώσης των διεθνών τιμών πετρελαίου, οι εταιρείες μεταφορών και οι πετρελαϊκές επιχειρήσεις.

3.4 Η συμπεριφορά των Ελλήνων καταναλωτών και τα βήματα προς την ψηφιακή αναβάθμιση.

Όπως είναι γνωστό, το κρούσμα μηδέν στη χώρα ανακοινώθηκε στις 26 Φεβρουαρίου του 2020 και σε χρονικό διάστημα μικρότερο του ενός μήνα, ο πρώτος θάνατος οφειλόμενος στον κορωνοϊό COVID-19 ήταν γεγονός. Στις 13 Μαρτίου έκλεισαν, όπως ανέφερε στο επίσημο δελτίο τύπου, ο εκπρόσωπος του Υπουργείου Υγείας για τον νέο κορωνοϊό, κος Σωτήρης Τσιόδρας: «... όλα τα εμπορικά κέντρα, όλα τα καφέ, μπαρ και καφετέριες. Όλη η εστίαση... οι βιβλιοθήκες, τα μουσεία και οι αρχαιολογικοί χώροι, οι αθλητικές εγκαταστάσεις...» με την εφοδιαστική αλυσίδα τροφίμων, τα φαρμακεία και τις ιδιωτικές υπηρεσίες υγείας να είναι οι μόνοι χώροι οι οποίοι παρέμειναν ανοιχτοί.⁴² Πρόκειται λοιπόν, για ριζικές αλλαγές στη καθημερινότητα των Ελλήνων, οι οποίες δεν θα μπορούσαν να αφήσουν ανεπηρέαστη και τη συμπεριφορά τους ως καταναλωτές.

Στο σημείο αυτό αξίζει να δούμε διαχρονικά την εξοικείωση των Ελλήνων με τη χρήση του διαδικτύου, καθώς και με την πραγματοποίηση ηλεκτρονικών αγορών, όπως μας παρουσιάζονται στο γράφημα 3.4.1.

Γράφημα 3.4.1: Η εξοικείωση των Ελλήνων με το διαδίκτυο.

Πηγή δεδομένων: ΕΛΣΤΑΤ, Συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα, στο <https://www.statistics.gr/living-conditions-in-greece>.

⁴² Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Υγείας, Γραφείο Ενημέρωσης και Επικοινωνίας, 13 Μαρτίου 2020, Δήλωση Σωτήρη Τσιόδρα, δημοσιευμένη στο <https://eody.gov.gr>.

Όπως φαίνεται στο παραπάνω γράφημα, τόσο η χρήση διαδικτύου, όσο και η πραγματοποίηση ηλεκτρονικών αγορών είχαν ανοδική τάση την τελευταία δεκαετία, με τα ποσοστά των ηλεκτρονικών αγορών να αυξάνονται σχεδόν κατά 40 ποσοστιαίες μονάδες, φτάνοντας από το 18,4 % του 2010, στο 58,3% το 2021. Ωστόσο, η χώρα μας ήταν η τελευταία ανάμεσα στις χώρες της Ευρωζώνης ως προς το ποσοστό των νοικοκυριών με πρόσβαση στο διαδίκτυο, το οποίο για το 2021 ήταν 85%, τη στιγμή που σε άλλες χώρες εντός Ευρωζώνης, όπως η Ολλανδία και το Λουξεμβούργο, το αντίστοιχο ποσοστό ανερχόταν στο 99% του πληθυσμού τους.⁴³

Η επιβαλλόμενη «κοινωνική αποστασιοποίηση» προκάλεσε την απότομη αύξηση της χρήσης των ψηφιακών τεχνολογιών και εργαλείων τόσο στον ιδιωτικό, όσο και στον δημόσιο τομέα. Η τηλεργασία έκανε δυναμικά την παρουσία της στο χώρο των εργασιακών σχέσεων, όπως και το ηλεκτρονικό εμπόριο στο πεδίο των λιανικών πωλήσεων.⁴⁴ Πάνω στον τελευταίο αυτό κλάδο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι έρευνες του Ελληνικού Συνδέσμου Ηλεκτρονικού Εμπορίου «GRECA» αναφορικά με τον αντίκτυπο του COVID-19, στη συμπεριφορά καταναλωτών και επιχειρήσεων. Σύμφωνα με την έρευνα για το λιανικό εμπόριο κατά την περίοδο της πανδημίας, ένας στους δύο καταναλωτές δήλωσε ότι η πανδημία επηρέασε παραπάνω του μετρίου την αγοραστική του συμπεριφορά, όπως φαίνεται και στο διάγραμμα 3.4.2.

Επιπλέον, στην εν λόγω έρευνα παρατηρήθηκε μέση αύξηση της τάξης του 6,4% στις αγορές μέσω του διαδικτύου, σε κατηγορίες όπως: είδη σουπερμάρκετ, ηλεκτρονικά και συσκευές, είδη που σχετίζονται με την υγεία, ρούχα και υποδήματα και είδη προσωπικής φροντίδας, με τη μεγαλύτερη ποσοστιαία αύξηση να παρατηρείται στις δύο τελευταίες κατηγορίες, στις οποίες αντιστοιχούν τα ποσοστά 10% και 9% αντίστοιχα⁴⁵ – αξιοσημείωτη αυξητική τάση συγκριτικά με τις διαδικτυακές αγορές στις αντίστοιχες κατηγορίες πριν την εμφάνιση της πανδημίας. Από την πλευρά των επιχειρήσεων λιανικού εμπορίου, η πανδημία έφερε μια σειρά πολλαπλών προκλήσεων, μεταξύ των οποίων ήταν και η επιτακτική προσαρμογή στα νέα δεδομένα των ηλεκτρονικών αγορών, όπως μας δείχνει και το διάγραμμα 3.4.3.⁴⁶

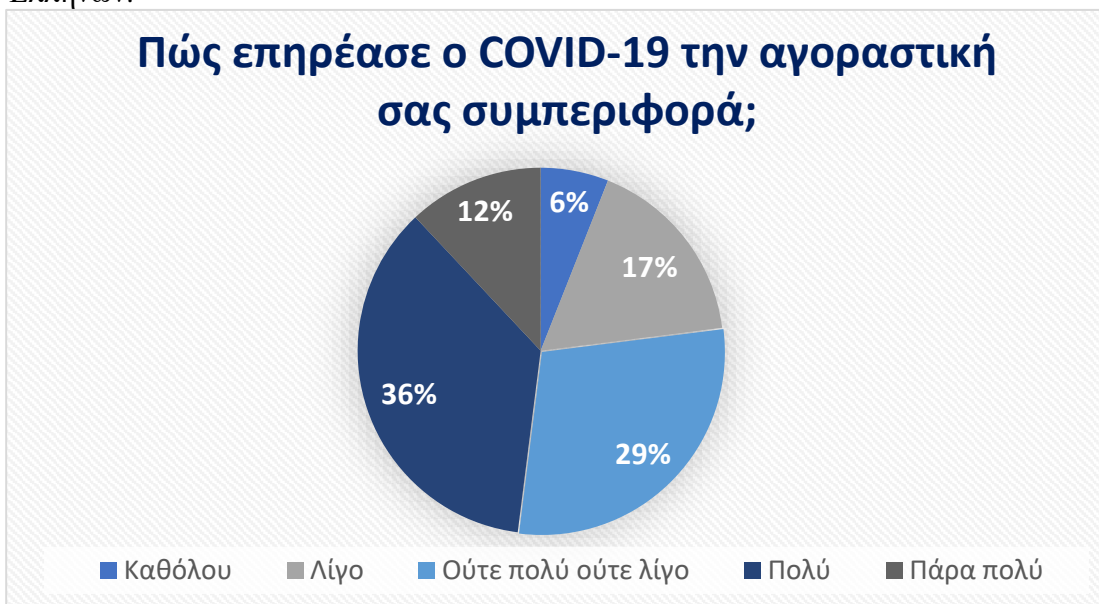
⁴³ΕΛΣΤΑΤ, Συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα, 04 Νοεμβρίου 2022, δημοσιευμένο στο <https://www.statistics.gr/living-conditions-in-greece>.

⁴⁴Τσάκλογλου, Π.,2020, Οι οικονομικές συνέπειες της πανδημίας και η Ελλάδα, Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.

⁴⁵ Ελληνικός Σύνδεσμος Ηλεκτρονικού Εμπορίου “GRECA”, Οκτώβριος 2020. Έρευνα για το Retail στην COVID-19 εποχή, διαθέσιμη στο <https://www.greekecommerce.gr>.

⁴⁶ Ελληνικός Σύνδεσμος Ηλεκτρονικού Εμπορίου “GRECA”, Οκτώβριος 2020. Έρευνα για το Retail στην COVID-19 εποχή, διαθέσιμη στο <https://www.greekecommerce.gr>.

Διάγραμμα 3.4.2.: Η επίπτωση του COVID-19, στην καταναλωτική συμπεριφορά των Ελλήνων.

Πηγή δεδομένων: Ελληνικός Σύνδεσμος Ηλεκτρονικού Εμπορίου “GRECA”, Οκτώβριος 2020. Έρευνα για το Retail στην COVID-19 εποχή, διαθέσιμη στο <https://www.greekecommerce.gr>

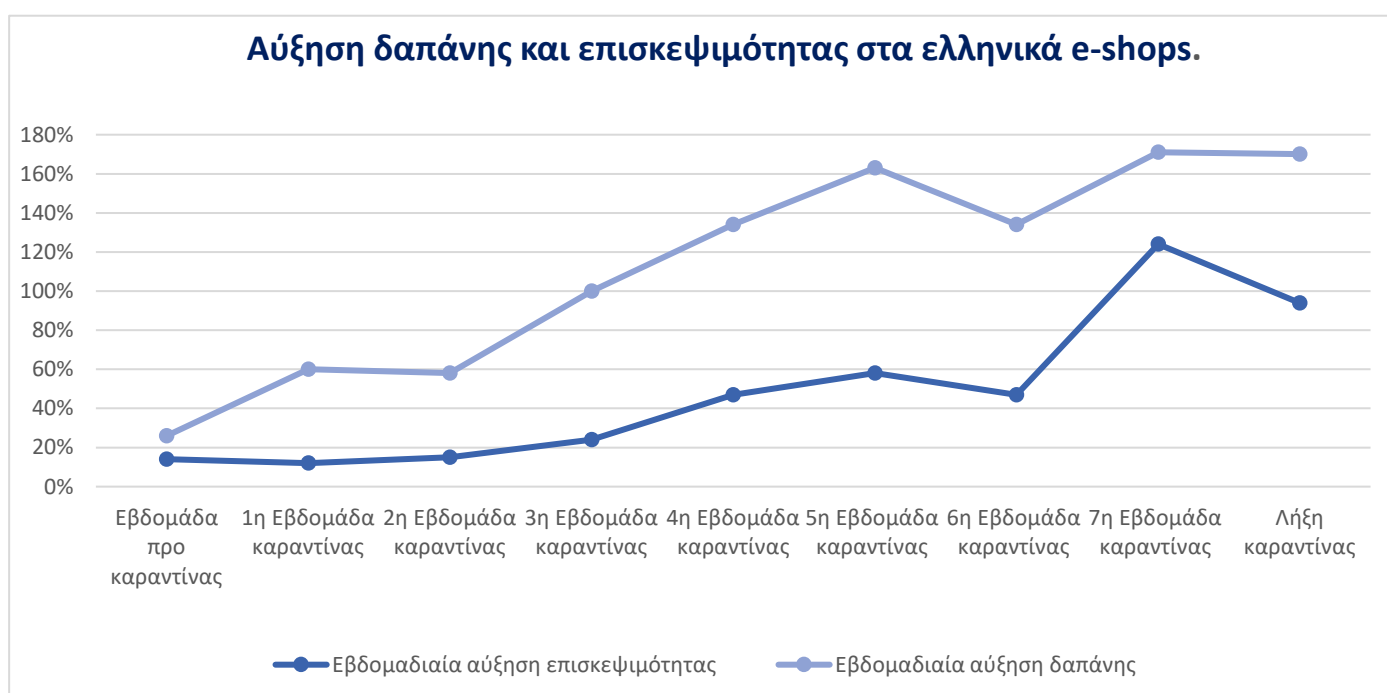
Διάγραμμα 3.4.3.: Σημαντικότερες προκλήσεις αναφορικά με τον ψηφιακό μετασχηματισμό των επιχειρήσεων λιανικού εμπορίου.

Πηγή δεδομένων: Ελληνικός Σύνδεσμος Ηλεκτρονικού Εμπορίου “GRECA”, Οκτώβριος 2020. Έρευνα για το Retail στην COVID-19 εποχή, διαθέσιμη στο <https://www.greekecommerce.gr>

Επιπλέον, αξίζει να αναφερθεί η ραγδαία αύξηση που σημειώθηκε τόσο στην επισκεψιμότητα σε εβδομαδιαία βάση, όσο και στη δαπάνη των Ελλήνων καταναλωτών στα ελληνικά ηλεκτρονικά καταστήματα, από την έναρξη έως τη λήξη της καραντίνας της 13^{ης} Μαρτίου 2020. Στο διάγραμμα που ακολουθεί αποτυπώνεται η ποσοστιαία αύξηση στα προαναφερθέντα μεγέθη, ξεκινώντας από τις 02 Μαρτίου έως τις 03 Μαΐου του 2020, αναφορικά με το αντίστοιχο χρονικό διάστημα του προηγούμενου έτους.

Διάγραμμα 3.4.4.: Αύξηση δαπάνης και επισκεψιμότητας Ελλήνων καταναλωτών στα ελληνικά e-shops.

Πηγή δεδομένων: Ελληνικός Σύνδεσμος Ηλεκτρονικού Εμπορίου «GRECA», 13 Απριλίου 2020. Έρευνα του «GRECA» στη νέα συνθήκη του COVID-19, διαθέσιμη στο <https://www.greekecommerce.gr>.

Είναι σημαντικό, τέλος, να αναφερθούμε και στην εξαναγκαστική εξοικείωση των Ελλήνων καταναλωτών με τις ηλεκτρονικές υπηρεσίες των τραπεζών, οι οποίες αναπτύχθηκαν ιδιαίτερα κατά την περίοδο της πανδημίας. Η χρήση του mobile banking διπλασιάστηκε κατά τη διάρκεια της πανδημίας, με τους ενεργούς χρήστες να φτάνουν τα 3 εκατομμύρια.⁴⁷ Ο ψηφιακός αυτός μετασχηματισμός έγινε σε μια προσπάθεια του τραπεζικού συστήματος να προσαρμοστεί στα δεδομένα που έφερε η πανδημία και με στόχο να μειωθεί σημαντικά το λειτουργικό κόστος των τραπεζών. Έτσι αποδείχθηκε ότι

⁴⁷ Tsekmeres, K., 2021, "The impact of the Covid-19 pandemic crisis on the Greek Banking Sector." Patras: Hellenic Open University.

οι ηλεκτρονικές συναλλαγές αυξήθηκαν και αποτέλεσαν την πρώτη επιλογή για τους Έλληνες καταναλωτές, στην προσπάθεια των τελευταίων να ακολουθήσουν πιστά τα μέτρα κοινωνικής αποστασιοποίησης και πρόληψης της μετάδοσης του COVID-19. Χαρακτηριστικό είναι επίσης το γεγονός ότι οι τράπεζες έλαβαν το πράσινο φως από τις αρχές, ώστε να αυξήσουν το όριο των ανέπαφων συναλλαγών στα 50 ευρώ.⁴⁸

Συνεπώς, τα ληφθέντα μέτρα της κυβέρνησης για «κοινωνική αποστασιοποίηση» είχαν ως επακόλουθο την ταχεία προσαρμογή των Ελλήνων καταναλωτών στα νέα δεδομένα, γεγονός που τους έφερε πολλά βήματα πιο κοντά στον τομέα των ηλεκτρονικών αγορών. Αυτή η «βίαιη ψηφιακή ενηλικίωση» αφορά όχι μόνο στον ιδιωτικό, αλλά και στο δημόσιο τομέα⁴⁹ και τα μέχρι τώρα δεδομένα δείχνουν πως πρόκειται να καθιερωθεί και να συνεχιστεί και μετά το τέλος της υγειονομικής κρίσης.

3.5 Οικονομικά μέτρα της κυβέρνησης και ο ρόλος της ΕΕ στην οικονομική διαχείριση της πανδημίας COVID-19.

Η υγειονομική κρίση του COVID-19, έφερε στο φως μια σειρά νέων προκλήσεων για τη χώρα μας, βραχυπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων, όπως: σημαντικές αλλαγές στην επικοινωνία και την κοινωνικοποίηση των ανθρώπων και ειδικά των νέων, αύξηση των ψηφιακών δραστηριοτήτων και ανάγκη για ποιοτική αναβάθμιση των διατιθέμενων υπηρεσιών πληροφορικής στους χρήστες, εφαρμογή εξ αποστάσεως εργασίας μαζί με τα επακόλουθά της στο εργατικό δίκαιο, στις φορολογικές ρυθμίσεις και στο σύγχρονο τρόπο ζωής των ατόμων.⁵⁰ Η κυβέρνηση της χώρας, κλήθηκε να αντιμετωπίσει τις νέες προκλήσεις, χωρίς φυσικά να μπορεί να απεμπλακεί από τα εγγενή χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας, όπως το μικρό μέγεθος της πλειονότητας των ελληνικών επιχειρήσεων, τα επίπεδα ανεργίας και χαμηλής απασχόλησης, το μεγάλο χρέος της χώρας και τις περιφερειακές ανισότητες στο εσωτερικό της.⁵¹

Με γνώμονα τη στήριξη όσων επλήγησαν από τα ληφθέντα μέτρα για την αντιμετώπιση της πανδημίας η κυβέρνηση προέβη στη λήψη μέτρων για τη διευκόλυνση επιχειρήσεων και νοικοκυριών, ενώ παράλληλα άφησε πίσω τον στόχο του ποσοστού 3,5% σε πρωτογενές πλεόνασμα. Στα μέτρα στήριξης τα οποία έλαβε, συμπεριλαμβάνονται: η επιστρεπτέα προκαταβολή σε επιχειρήσεις και ελεύθερους επαγγελματίες, οι αποζημιώσεις ειδικού σκοπού, η αναθεώρηση του κρατικού προϋπολογισμού και η

⁴⁸ Tsekmeres, K., 2021, “The impact of the Covid-19 pandemic crisis on the Greek Banking Sector.” Patras: Hellenic Open University.

⁴⁹ Τσάκλογλου, Π., 2020, Οι οικονομικές συνέπειες της πανδημίας και η Ελλάδα, Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.

⁵⁰ Maris, G., & Flouros, F. (2022). Economic crisis, COVID-19 pandemic, and the Greek model of capitalism. *Evolutionary and Institutional Economics Review*, 19(1), 469-484.

⁵¹ Maris, G., & Flouros, F. (2022). Economic crisis, COVID-19 pandemic, and the Greek model of capitalism. *Evolutionary and Institutional Economics Review*, 19(1), 469-484.

κάλυψη από αυτόν, των εργοδοτικών ασφαλιστικών εισφορών για τους υπαλλήλους ξενοδοχείων και εποχικών επιχειρήσεων, η παράταση των επιδομάτων ανεργίας και οι αναστολές φόρων και ασφαλιστικών εισφορών, η μείωση του ΦΠΑ, των ενοικίων και της προκαταβολής φόρου εισοδήματος φυσικών και νομικών προσώπων και η κάλυψη των τόκων δανείων των επιχειρήσεων που επλήγησαν από την πανδημία. Επιπλέον, αποφασίστηκε να μην καταβληθούν δημοτικά τέλη από επιχειρήσεις των οποίων η λειτουργία σταμάτησε εξαιτίας της πανδημίας κατόπιν κρατικής εντολής, ενώ οικονομική στήριξη δόθηκε και στους εξής τομείς: πρωτογενής τομέας, πολιτισμός, αθλητισμός και μεταφορές. Ιδιαίτερα σημαντική ήταν και η στήριξη του τομέα της Υγείας, καθώς και η παροχή επιδοτήσεων μέσα από το πρόγραμμα «ΓΕΦΥΡΑ».⁵² Επιπλέον, μέσω του προγράμματος «ΣΥΝ-ΕΡΓΑΣΙΑ» πάρθηκαν μέτρα ελάφρυνσης επιχειρήσεων και εργαζομένων, με τον κρατικό προϋπολογισμό να καλύπτει το 60% της αμοιβής των εργαζομένων για το χρονικό διάστημα εκείνο στο οποίο δεν εργάστηκαν.⁵³

Τα μέτρα της ελληνικής κυβέρνησης ήρθαν να ενισχυθούν και από τη στήριξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αναμφίβολα, η νέα πανδημία στο σαρωτικό πέρασμά της δεν ενδιαφέρεται για σύνορα και εθνικότητες, γι' αυτό και η ανθρωπότητα δεν μπορεί να την νικήσει χωρίς τη συνεργασία μεταξύ των κρατών.⁵⁴ Η αντιμετώπιση του συνόλου των επιπτώσεων της πανδημίας είναι αναγκαία τόσο στο επίπεδο των κρατών εσωτερικά, όσο και στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.⁵⁵ Είναι γεγονός, πως η εξωγενής κρίση του κοροναϊού έπληξε σε οικονομικό επίπεδο, περισσότερο τις αδύνατες και εξασθενημένες χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου (πλήγμα στον τουρισμό, μειωμένα δημοσιονομικά περιθώρια, ήδη υψηλά ποσοστά ανεργίας) εγκλωβίζοντάς τις σε ένα φαύλο κύκλο αδυναμίας⁵⁶. Γι' αυτό και η συμβολή της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς τα κράτη μέλη της υπήρξε και εξακολουθεί να είναι ιδιαίτερα κρίσιμη, όχι μόνο υπό το πρίσμα αλληλεγγύης προς τους ασθενέστερους, αλλά με το σκεπτικό της διάσωσης του συνόλου των κρατών μελών τα οποία λειτουργούν ως συγκοινωνούντα δοχεία. Εάν μπορούσαμε να συνοψίσουμε τα ληφθέντα μέτρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την οικονομική ενίσχυση των κρατών μελών της, τότε θα καταλήγαμε στις εξής πέντε κατηγορίες:

⁵²Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Οικονομικών. Απολογισμός: Ένα έτος παρεμβάσεων αντιμετώπισης των οικονομικών επιπτώσεων της πανδημίας, δημοσιευμένο στο: <https://www.minfin.gr>.

⁵³ Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, 2021, Παρατείνεται έως 31 Μαρτίου 2022 το πρόγραμμα «ΣΥΝ-ΕΡΓΑΣΙΑ», δημοσιευμένο στο: <https://ypergasias.gov.gr>.

⁵⁴ Nye, J. 2020., Η πανδημία μπορεί να αλλάξει την παγκόσμια πολιτική; Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.

⁵⁵ Maris, G., & Flouros, F. (2022). Economic crisis, COVID-19 pandemic, and the Greek model of capitalism. *Evolutionary and Institutional Economics Review*, 19(1), 469-484.

⁵⁶ Παγουλάτος, Γ. 2020. Τι ακόμα χρειάζεται η Ευρώπη για να ξυπνήσει; Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.

- α) Σχέδιο ανάκαμψης για την Ευρώπη «Next Generation».
- β) Μέσο προσωρινής στήριξης εργαζομένων «SURE».
- γ) Μεταβολές στον προϋπολογισμό της ΕΕ.
- δ) Ανακατανομή των ευρωπαϊκών κονδυλίων προς τα κράτη μέλη που χρειάζονται περισσότερη βοήθεια.
- ε) Στήριξη των περισσότερο πληττόμενων κλάδων (γεωργία, αλιεία, μεταφορές).⁵⁷

Τον Απρίλιο του 2020, έγιναν τα πρώτα βήματα για τη δημιουργία του ταμείου ανάκαμψης της ΕΕ, το οποίο αναμένεται να αποτελέσει καταλύτη των θεσμικών εξελίξεων στο εσωτερικό της Ευρωπαϊκής Ένωσης.⁵⁸ Στη συνέχεια, στις 21 Ιουλίου αποφασίστηκε το ξεκίνημα του ευρωπαϊκού προγράμματος «Next Generation» με προϋπολογισμό 750 δις ευρώ. Επιπλέον, οι ηγέτες της ΕΕ αποφάσισαν για το χρονικό διάστημα 2021-2027 προϋπολογισμό που αγγίζει τα 1074,3 δις ευρώ για τις επενδύσεις στην ψηφιακή και πράσινη μετάβαση και στην ανθεκτικότητα και τα μέτρα ανάκαμψης συμπληρώθηκαν με τα κονδύλια της τάξης των 540 δις ευρώ με αποδέκτες τους εργαζομένους, τις επιχειρήσεις και τα κράτη μέλη.⁵⁹

Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά το πρόγραμμα «Next Generation» μέσω του ευρωπαϊκού Μηχανισμού Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας (στο εξής ΜΑΑ), 672,5 δις ευρώ προορίζονται για τις χώρες της ΕΕ, με τη μορφή δανείων (πόροι που θα επιστραφούν με ευνοϊκούς όρους από τα κράτη μέλη), επιχορηγήσεων (πόροι οι οποίοι δεν θα επιστραφούν στην ΕΕ) και προχρηματοδότησης (πόροι με τη μορφή προκαταβολής ύψους έως 13%, του συνολικού ποσού το οποίο έχει ζητηθεί από τα κράτη μέλη), αφού πρώτα τα εθνικά σχέδια ανάκαμψης και ανθεκτικότητας έχουν λάβει την έγκριση Ευρωπαϊκής Επιτροπής.⁶⁰ Στο διάγραμμα 3.4.1, φαίνονται οι επιχορηγήσεις και τα δάνεια σε έξι χώρες της ΕΕ.

⁵⁷COVID-19: Η αντίδραση της ΕΕ στις οικονομικές επιπτώσεις. Δημοσιευμένο στο: <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/coronavirus/covid-19-economy>.

⁵⁸ Ιωακειμίδης, Π.Κ., Κρητικός, Α., 2020, Το ταμείο Ανάκαμψης ως καταλύτης θεσμικών εξελίξεων της ΕΕ. Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.

⁵⁹COVID-19: Η αντίδραση της ΕΕ στις οικονομικές επιπτώσεις. Δημοσιευμένο στο: <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/coronavirus/covid-19-economy>.

⁶⁰ Ενημερωτικό γράφημα - Ταμείο Ανάκαμψης: Έμπρακτη στήριξη από την ΕΕ, δημοσιευμένο στο: <https://www.consilium.europa.eu>.

Διάγραμμα 3.5.1. : Δάνεια και Επιχορηγήσεις σε έξι Ευρωπαϊκές χώρες εκφρασμένα σε δισεκατομμύρια ευρώ.

Πηγή δεδομένων: Ενημερωτικό γράφημα - Ταμείο Ανάκαμψης: Έμπρακτη στήριξη από την ΕΕ, δημοσιευμένο στο: <https://www.consilium.europa.eu>.

Όπως φαίνεται και στο παραπάνω διάγραμμα, αποδέκτες των ευρωπαϊκών πόρων δεν είναι μόνο οι οικονομικά ασθενέστερες χώρες του ευρωπαϊκού Νότου, αλλά και κράτη μέλη τα οποία αποτελούν σημαντικές οικονομικές δυνάμεις της ΕΕ. Επιπλέον, είναι σημαντικό να αναφερθούμε στην προέλευση των χρημάτων του προγράμματος αυτού, που δεν είναι άλλη από τις διεθνείς κεφαλαιαγορές, με εγγύηση τον προϋπολογισμό της ΕΕ, καθώς δεν ήταν δυνατό να καλυφθεί το συνολικό ύψος του ποσού από τις εθνικές συνεισφορές και τους ίδιους πόρους της Ένωσης.⁶¹

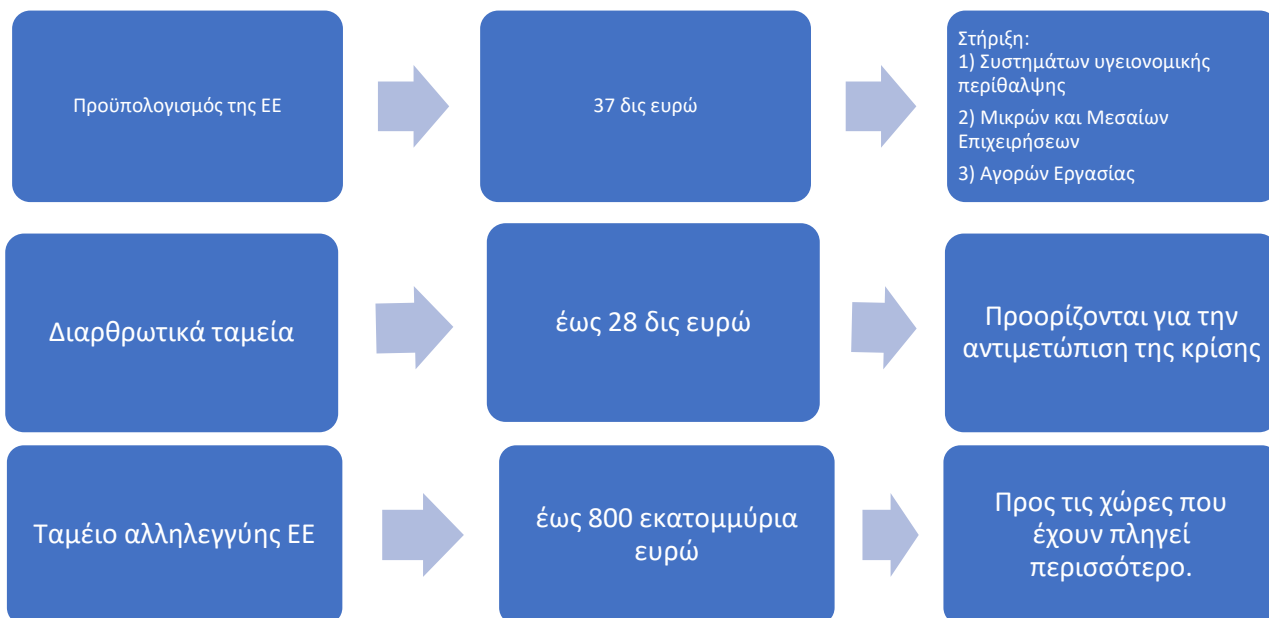
Αναφορικά με το πρόγραμμα «SURE» 19 κράτη μέλη, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, έλαβαν οικονομική βοήθεια με τη μορφή δανείων, με στόχο να καλυφθεί ένα μέρος των εθνικών δαπανών που σχετίζονται με τη θέσπιση ή την επέκταση των συστημάτων μειωμένου ωραρίου εργασίας, ώστε να μη χάσουν οι εργαζόμενοι τη δουλειά τους κατά τη διάρκεια της πανδημίας.⁶² Επιπρόσθετα, τόσο ο προϋπολογισμός του 2020, όσο και του 2021 τροποποιήθηκαν, με τον πρώτο να αυξάνεται αρχικά κατά 3,1 δις ευρώ και στη συνέχεια κατά 6,2 δις ευρώ και τον δεύτερο να δέχεται αύξηση κατά 121,5 εκατομμύρια ευρώ και επιπλέον 345,2 εκατομμύρια. Κύριοι στόχοι των μεταβολών αυτών ήταν η κάλυψη των επείγουσών αναγκών της πανδημίας, αναφορικά με την επιστημονική έρευνα, την εξασφάλιση ιατροφαρμακευτικού υλικού και την κάλυψη όλων των

⁶¹ Ιωακειμίδης, Π.Κ., Κρητικός, Α., 2020, Το ταμείο Ανάκαμψης ως καταλύτης θεσμικών εξελίξεων της ΕΕ. Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.

⁶² COVID-19: Η αντίδραση της ΕΕ στις οικονομικές επιπτώσεις. Δημοσιευμένο στο: <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/coronavirus/covid-19-economy>.

απαιτούμενων διαδικασιών οι οποίες σχετίζονται με τη διαχείριση της πανδημίας.⁶³ Η ανακατανομή των ευρωπαϊκών κονδυλίων φαίνεται στο διάγραμμα 3.4.2.

Διάγραμμα 3.5.2.: Ανακατανομή των ευρωπαϊκών κονδυλίων με στόχο τη διαχείριση της πανδημίας.

Πηγή δεδομένων: COVID-19: Η αντίδραση της ΕΕ στις οικονομικές επιπτώσεις. Δημοσιευμένο στο: <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/coronavirus/covid-19-economy>.

Τέλος, η ΕΕ έλαβε μέτρα στήριξης για τους τομείς της γεωργίας, της αλιείας και των μεταφορών, οι οποίοι αντιμετώπισαν σοβαρές δυσχέρειες εξαιτίας της πανδημίας, με στόχο την άμεση και ουσιαστική οικονομική διευκόλυνσή τους. Αντιθέτως, αξίζει να αναφέρουμε πως άλλοι τομείς τους οποίους η ΕΕ έχει αναγνωρίσει ως βασικά και κρίσιμα στοιχεία για την οργάνωση και την ανάπτυξη της, όπως τα ενεργειακά και τα περιβαλλοντικά ζητήματα, έμειναν στο παρασκήνιο εξαιτίας του ξεσπάσματος της πανδημίας COVID-19. Η άνευ προηγουμένου και απρόβλεπτη, παγκόσμια, υγειονομική κρίση κατάφερε να εκτροχιάσει τα κράτη μέλη από την αρχική τους εστίαση επί των παραπάνω ζητημάτων, καθώς νέες προτεραιότητες μπήκαν στο προσκήνιο των πολιτικών του κάθε κράτους μέλους, οι οποίες μάλιστα απαιτούσαν την άμεση ανταπόκρισή τους.⁶⁴ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Γεώργιος Μαρής και Φλώρος Φλούρος «Πρόσφατα, ο Διεθνής Οργανισμός Ενέργειας δημοσίευσε μια έκθεση ενεργειακής πολιτικής που επιβεβαιώνει τον τεράστιο αντίκτυπο του COVID-19 στον ενεργειακό τομέα και προβλέπει ετήσια μείωση της ζήτησης ενέργειας κατά έξι τοις εκατό το 2020. Λόγω των

⁶³ COVID-19: Η αντίδραση της ΕΕ στις οικονομικές επιπτώσεις. Δημοσιευμένο στο: <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/coronavirus/covid-19-economy>.

⁶⁴ Maris, G., & Flouros, F. (2021). The green deal, national energy and climate plans in Europe: Member States' compliance and strategies. *Administrative Sciences*, 11(3), 75. <https://doi.org/10.3390/admsci11030075>

δραστικών κυβερνητικών πολιτικών με γνώμονα τον COVID-19, αυτή η μείωση θα έχει αντίκτυπο τόσο στις παγκόσμιες εκπομπές CO₂ όσο και στα εισοδήματα, αν και αυτό θα συμβεί μόνο προσωρινά, καθώς δεν σχετίζεται με το διαρθρωτικό μετασχηματισμό των οικονομικών και ενεργειακών συστημάτων. Ο ρόλος της ενέργειας στην κλιματική αλλαγή προκαλεί οικονομίες και τρόπους ζωής, καθώς θεωρείται καταλύτης για μια δεύτερη ενεργειακή επανάσταση που προσπαθεί για ένα μέλλον χαμηλών εκπομπών άνθρακα, και ο επείγων χαρακτήρας της παρούσας κατάστασης έχει αυξηθεί λόγω της πρόσφατης πανδημίας». ⁶⁵ Συνεπώς, η πανδημία κατάφερε να αποσπάσει την ευρωπαϊκή προσοχή, όπως και αυτή των κρατών μελών από ζητήματα ιδιαιτέρως κρίσιμα και σημαντικά για το μέλλον τους, αναβάλλοντας τον κατάλληλο σχεδιασμό και την απαιτούμενη προετοιμασία για τη διαμόρφωση των εθνικών ενεργειακών και κλιματικών σχεδίων (NECPs- National energy and climate plans). ⁶⁶

Όπως λοιπόν συμπεραίνουμε, η πανδημία έφερε σημαντικές μεταβολές ως προς την προτεραιότητα και την εστίαση στους κρίσιμους τομείς του ευρωπαϊκού γίγνεσθαι. ⁶⁷ Τα κράτη χωρίς τη συνδρομή της ΕΕ, για ενίσχυση της οικονομίας και νομισματική και δημοσιονομική συνεργασία, θα κατέληγαν σε σημαντική αύξηση του χρέους τους, αλλά και των δημοσιονομικών τους ελλειμμάτων. Η συμβολή της ΕΕ είναι κρίσιμη τόσο για τις αναπτυσσόμενες, όσο και για τις βιομηχανοποιημένες χώρες και θέτει ενδεχομένως τις βάσεις για την πολιτική της αναβάθμιση, ώστε να είναι σε θέση να λειτουργεί πιο γρήγορα και αποτελεσματικά σε μελλοντικές προκλήσεις επί του Ευρωπαϊκού συνόλου.. Ωστόσο, επειδή τόσο οι εθνικοί, όσο και οι ευρωπαϊκοί πόροι δεν είναι ανεξάντλητοι, είναι απαραίτητο σε κρατικό επίπεδο, η χώρα μας να αλλάξει σελίδα θεσμικά και οικονομικά, ώστε αφενός να προλάβει στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό την τωρινή ύφεση, αφετέρου να ετοιμάσει τη φαρέτρα της για τις μελλοντικές προκλήσεις που θα έρθουν. ⁶⁸

4. Προκλήσεις του μέλλοντος.

Ένα από τα μαθήματα της πανδημίας COVID-19, η οποία δεν έχει έρθει ακόμα στο οριστικό της τέλος, είναι ότι οι πολιτικές που χρησιμοποιούνται για τον περιορισμό των επιπτώσεων της, είναι πολύ πιο επιδραστικές, ακόμα και από τις ίδιες τις συνέπειες της

⁶⁵ Maris, G., & Flouros, F. (2021). The green deal, national energy and climate plans in Europe: Member States' compliance and strategies. *Administrative Sciences*, 11(3), 75. <https://doi.org/10.3390/admsci11030075>

⁶⁶ European Commission, Energy, National energy and climate plans (NECPs), https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-strategy/national-energy-and-climate-plans-necps_en

⁶⁷ Maris, G., & Flouros, F. (2021). The green deal, national energy and climate plans in Europe: Member States' compliance and strategies. *Administrative Sciences*, 11(3), 75. <https://doi.org/10.3390/admsci11030075>

⁶⁸ Χριστοδουλάκης, Ν., 2020, Μην αφήνεις μια κρίση να πάει χαμένη (Αλλά και μην τα περιμένεις όλα από αυτήν). , Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.

νόσου. Όπως φάνηκε και από τα δεδομένα που μελετήσαμε, υπάρχει μια αδιαμφισβήτητη και σύνθετη σύνδεση μεταξύ υγείας και οικονομίας, η οποία θα διαμορφώσει τόσο τις άμεσες-φανερές, όσο και τις έμμεσες-λανθάνουσες επιπτώσεις της πανδημίας.⁶⁹ Έτσι λοιπόν, η χώρα μας θα πρέπει να προετοιμαστεί για τη διαχείριση μιας σειράς από προκλήσεις που πρόκειται να ακολουθήσουν το πέραςμα της πανδημίας.

Καταρχάς, είναι αναγκαία η ύπαρξη ενός εκσυγχρονισμένου, περιεκτικού και εφαρμόσιμου επιχειρησιακού σχεδίου αντίδρασης το οποίο να μπορεί να ανανεώνεται, ώστε να ακολουθεί τις νέες τεχνολογίες και να είναι πάντα σε ετοιμότητα για άμεση εφαρμογή σε περιόδους κρίσεων.⁷⁰ Εκτός, από το σχεδιασμό ετοιμότητας και αντίδρασης σε περίπτωση μιας νέας υγειονομικής κρίσης, η χώρα μας δεν θα πρέπει να αμελήσει και ένα ήδη υπάρχον μέτωπο, το οποίο αναμένεται να ενταθεί και δεν είναι άλλο από το μεταναστευτικό και το προσφυγικό. Τόσο οι μεταναστευτικές, όσο και οι προσφυγικές ροές αναμένεται να αυξηθούν στο προσεχές διάστημα, είτε για λόγους υγειονομικούς, φτωχές χώρες- υποβαθμισμένα υγειονομικά συστήματα, αναζήτηση μιας καλύτερης τύχης σε άλλες χώρες, είτε για λόγους γεωπολιτικούς – μεγάλος αριθμός προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών, από τη γείτονα χώρα, Τουρκία η οποία πλήττεται τόσο υγειονομικά, όσο και οικονομικά.⁷¹ Το μεταναστευτικό και προσφυγικό ζήτημα, όπως έχει ήδη αποδειχθεί από την πρόσφατη ιστορία της χώρας μας αποτελεί έναν σημαντικό εξωγενή παράγοντα αρνητικής επίδρασης στην ελληνική οικονομία, ο οποίος είναι ικανός να επιταχύνει την οικονομική ύφεση της χώρας⁷². γι' αυτό και η αποτελεσματική διαχείρισή του είναι ουσιαστικής σημασίας για τον μέλλον της οικονομίας μας.

Μία ακόμη σημαντική πρόκληση είναι η εξασφάλιση της αποτελεσματικότητας του συστήματος δημόσιας υγείας. Ο τομέας της υγείας έχει εξέχοντα ρόλο στη διαμόρφωση των παραγωγικών δυνατοτήτων μιας εθνικής οικονομίας.⁷³ Ο ανασχεδιασμός και η αναβάθμισή του σε προσωπικό και μέσα είναι αναγκαίες προϋποθέσεις⁷⁴, ώστε να εξασφαλιστεί η ετοιμότητα και η αποτελεσματικότητα του τομέα, στις επόμενες κρίσεις που θα ακολουθήσουν. Επιπλέον, η συμβολή των υγειονομικών οι οποίοι ρίχτηκαν στη μάχη κατά του COVID-19, θα ήταν σημαντικό να συνοδευτεί και από οικονομική

⁶⁹ Arthi V., Parman J., 2020, Disease, downturns, and wellbeing: Economic history and the long-run impacts of COVID-19. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33162564/>

⁷⁰ Χριστοδουλάκης, Ν., 2020, Μην αφήνεις μια κρίση να πάει χαμένη (Αλλά και μην τα περιμένεις όλα από αυτήν). , Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.

⁷¹ Χριστοδουλάκης, Ν., 2020, Μην αφήνεις μια κρίση να πάει χαμένη (Αλλά και μην τα περιμένεις όλα από αυτήν). , Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.

⁷² Maris, G. (2022). Introduction: Eurozone and the Greek economic crisis in 2020: current challenges and prospects. *European Politics and Society*, 23(4), 443-446. <https://doi.org/10.1080/23745118.2021.1895551>

⁷³ Maris, G. (2022). Introduction: Eurozone and the Greek economic crisis in 2020: current challenges and prospects. *European Politics and Society*, 23(4), 443-446. <https://doi.org/10.1080/23745118.2021.1895551>

⁷⁴ Τσακλόγλου, Π., 2020, Οι οικονομικές συνέπειες της πανδημίας και η Ελλάδα, Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.

επιβράβευση και αναβάθμισή τους,⁷⁵ ώστε να αναδειχθούν και πρόσθετα κίνητρα προσφοράς, πέραν της αυταπάρνησης και της ανιδιοτέλειας που αναμφίβολα επέδειξαν.

Επιπλέον, οι περιφερειακές ανισότητες στο εσωτερικό της χώρας αποτελούν ένα αντικείμενο το οποίο είναι απαραίτητο να απασχολήσει πιο ενεργά τις κυβερνήσεις της χώρας. Σε πρώτη φάση, είναι σημαντικό να εκτιμηθούν οι επιπτώσεις της πανδημίας επί των υπάρχουσών ανισοτήτων και πιο συγκεκριμένα, αν οδήγησε η πανδημία σε άμβλυνση ή όξυνση αυτών, ώστε να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα για την εξομάλυνσή τους. Είναι πιθανό, οι ανισότητες αντί να περιοριστούν να εκτιναχθούν και αυτό δεν αφορά μόνο στο εσωτερικό των κρατών, αλλά και στις σχέσεις μεταξύ των κρατών.⁷⁶ Γι' αυτό και οι επερχόμενες κυβερνήσεις θα κληθούν να εστιάσουν στην κατά το δυνατόν, άμβλυνση των ανισοτήτων και στην ορθολογιστική διαχείριση των αρμοδιοτήτων και πρωτοβουλιών που θα έχει η κάθε περιφέρεια, ώστε να μην δημιουργούνται δυσχέρειες, όταν απαιτείται κεντρικός συντονισμός για την αντιμετώπιση καταστάσεων ετοιμότητας και κρίσεων.⁷⁷

Ακόμα, τα μέτρα «κοινωνικής αποστασιοποίησης» έφεραν την «ψηφιακή ενηλικίωση» στην ελληνική κοινωνία, διότι τόσο στον ιδιωτικό, όσο και στο δημόσιο τομέα σημειώθηκε κατακόρυφη αύξηση της χρήσης των ηλεκτρονικών εργαλείων.⁷⁸ Είναι σημαντικό το κράτος να αφιερώσει την κατάλληλη προσοχή στον εκσυγχρονισμό της δημόσιας διοίκησης και των υπηρεσιών και στη στήριξη, μέσω παροχής ειδικών κινήτρων, της ψηφιακής αναβάθμισης των μικρών επιχειρήσεων, οι οποίες αποτελούν σημαντικό πυλώνα της ελληνικής οικονομίας. Επιπλέον, οι ελληνικές επιχειρήσεις θα κληθούν να αναβαθμίσουν τις ψηφιακές τους δυνατότητες και μέσω της εκπαίδευσης του προσωπικού τους. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με επιδοτούμενα προγράμματα για την επιμόρφωση του προσωπικού πάνω στον τομέα των ψηφιακών τεχνολογιών και με την αναβάθμιση των ήδη υπάρχουσών δεξιοτήτων του προσωπικού στους τομείς αυτούς.⁷⁹ Η χώρα μας οφείλει να αδράξει την ευκαιρία του εκσυγχρονισμού της και να ακολουθήσει τα βήματα προόδου της παγκόσμιας κοινότητας, ώστε να μπορεί να είναι και μέρος των παγκόσμιων εξελίξεων που πρόκειται να ακολουθήσουν.

Στην παρούσα χρονική φάση είναι ιδιαίτερα σημαντική και η ορθολογιστική χρησιμοποίηση των πόρων οι οποίοι θα διατεθούν στη χώρα μας από το Ευρωπαϊκό

⁷⁵ Garton Ash, T., 2020, Ελπίδες και φόβοι για τον μετά τον κορωνοϊό κόσμο. Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.

⁷⁶ Garton Ash, T., 2020, Ελπίδες και φόβοι για τον μετά τον κορωνοϊό κόσμο. Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.

⁷⁷ Χριστοδουλάκης, Ν., 2020, Μην αφήνεις μια κρίση να πάει χαμένη (Αλλά και μην τα περιμένεις όλα από αυτήν). , Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.

⁷⁸ Γσακλόγλου, Π., 2020, Οι οικονομικές συνέπειες της πανδημίας και η Ελλάδα, Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.

⁷⁹ Αθανασίου, Λ., Τσαρούχα, Σ., Μύρτε, Μ. 2020, «Οι επιπτώσεις της πανδημίας στις ελληνικές επιχειρήσεις». Δημοσιευμένο στο: https://www.pwc.com/gr/en/publications/greek-thought-leadership/Greece_Covid_Report_GR.pdf

Ταμείο Ανάκαμψης, με γνώμονα την αναβάθμιση δημοσίων δομών και επιχειρήσεων, αλλά και τη διενέργεια μεταρρυθμίσεων. Σταθερό φορολογικό μοντέλο, περιορισμός της γραφειοκρατίας και των εισφορών (φορολογικές και ασφαλιστικές), διευκόλυνση των θεσμών σε ό,τι αφορά την αδειοδότηση και μείωση των διοικητικών εμποδίων για τις επιχειρήσεις, είναι μερικές από τις άμεσες προκλήσεις που καλείται να διαχειριστεί η χώρα μετά τη λήξη της πανδημίας⁸⁰.

Τέλος, ενώ οι άμεσες συνέπειες της πανδημίας μονοπωλούν το περιεχόμενο των πολιτικών δράσεων, η οικονομική ιστορία μας διδάσκει ότι εξίσου σημαντικές είναι και οι μακροχρόνιες επιπτώσεις της υγειονομικής-οικονομικής κρίσης που διάγουμε.⁸¹ Η πανδημία COVID-19 έδειξε πόσο ευάλωτη είναι σε εξωτερικούς κραδασμούς η ελληνική οικονομία, γι' αυτό μια μακροπρόθεσμη πολιτική με στόχο την οικονομική ανάπτυξη θα πρέπει να κατευθύνεται στη βιομηχανική παραγωγή και σε κοινοπραξίες της χώρας με ξένες εταιρίες, ώστε να μειωθεί η εξάρτησή της από τις εισαγωγές στο βιομηχανικό τομέα.⁸² Επιπλέον, η ανάπτυξη του τομέα των εξαγωγών, με την αύξηση της εγχώριας προστιθέμενης αξίας των παραγόμενων ελληνικών αγαθών και με τη μεγαλύτερη συμμετοχή της χώρας σε παγκόσμιες αλυσίδες αξίας, θα ήταν ένα σημαντικό βήμα για την οικονομική της ανάκαμψη. Ακόμα και ο τομέας του τουρισμού, προκειμένου να καταστεί λιγότερο εξαρτώμενος από τη μαζικότητα και την εποχικότητα, θα μπορούσε να ενισχυθεί με τον ιατρικό και συνεδριακό τουρισμό, αφού δεν είναι διόλου ευκαταφρόνητο το επιστημονικό δυναμικό και οι δυνατότητες της χώρας μας⁸³.

5. Συμπεράσματα

Είναι γεγονός πως οι κρίσεις στον τομέα της υγείας είναι πολύπλευρες και ως προς τη συμπεριφορά των λοιμογόνων παραγόντων και ως προς τις επιπτώσεις τους σε όλους τους τομείς της καθημερινότητας. Η εμφάνιση του COVID-19 στην παγκόσμια κοινότητα έφερε μια σειρά από απώλειες, αναταραχές, μεταβολές στην καθημερινότητα, αλλά και σε εμάς τους ίδιους. Η παγκόσμια κοινότητα δοκιμάστηκε σκληρά και εξακολουθεί μέχρι και σήμερα να μετράει τις πληγές της, τόσο στον τομέα της υγείας, όσο και της κοινωνίας και της οικονομίας. Είναι πια δεδομένο, πως όσο περισσότερο εξελίσσεται το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης των σημερινών κοινωνιών, τόσο πιο έντονη θα είναι και η αλληλεπίδραση μεταξύ τους, είτε αυτή φέρει θετικό, είτε αρνητικό

⁸⁰ Αθανασίου, Λ., Τσαρούχα, Σ., Μύρτε, Μ. 2020, «Οι επιπτώσεις της πανδημίας στις ελληνικές επιχειρήσεις». Δημοσιευμένο στο: https://www.pwc.com/gr/en/publications/greek-thought-leadership/Greece_Covid_Report_GR.pdf

⁸¹ Arthi V., Parman J., 2020, Disease, downturns, and wellbeing: Economic history and the long-run impacts of COVID-19. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33162564/>

⁸² Mariolis, T., Rodousakis, N., Soklis, G., 2021, Inter-sectoral analysis of the Greek economy and the COVID-19 multiplier effects. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/23745118.2021.1895555>

⁸³ Αθανασίου, Λ., Τσαρούχα, Σ., Μύρτε, Μ. 2020, «Οι επιπτώσεις της πανδημίας στις ελληνικές επιχειρήσεις». Δημοσιευμένο στο: https://www.pwc.com/gr/en/publications/greek-thought-leadership/Greece_Covid_Report_GR.pdf

πρόσημο. Είναι χαρακτηριστική η επίπτωση προγενέστερων πανδημιών οι οποίες έπληξαν την ανθρωπότητα, όπως για παράδειγμα η πανώλη του 14^{ου} αιώνα, η οποία επηρέασε σημαντικά την ιστορική εξέλιξη της οικονομίας, διότι συνετέλεσε στη μεταβολή του λόγου κεφαλαίου/εργασίας με το μεγάλο ποσοστό θνησιμότητάς που επέφερε.⁸⁴

Εν προκειμένω, η υγειονομική κρίση που προκλήθηκε από τον COVID-19, αιφνιδίασε την παγκόσμια κοινότητα και έχει ήδη επηρεάσει τη λειτουργία του οικονομικού συστήματος, κατά κόρον αρνητικά, χωρίς βέβαια να λείπουν και ορισμένες αξιοσημείωτες θετικές επιπτώσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα θετικής επίπτωσης είναι αυτό στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας, η οποία εξαναγκάστηκε σε ταχεία μεταστροφή και εξοικείωση του μεγαλύτερου μέρους των καταναλωτών προς την ψηφιακή τεχνολογία και τις ηλεκτρονικές αγορές, τομέας για τον οποίο η χώρα μας βρισκόταν πανευρωπαϊκά στην τελευταία θέση. Στις θετικές πτυχές της πανδημίας συγκαταλέγεται και το κατόρθωμα της χώρας μας να αντιδράσει εγκαίρως με υπευθυνότητα, αυταπάρνηση και υπακοή στις απρόβλεπτες προκλήσεις της πανδημίας, γεγονός που αποτελεί δείγμα ότι η Ελλάδα διαθέτει ικανότητες και προοπτικές απέναντι στη διαχείριση μιας κρίσιμης και συλλογικής πρόκλησης.⁸⁵

Ωστόσο, η πανδημία ήρθε να επισκιάσει και να καθυστερήσει τα βήματα ανάκαμψης τα οποία είχε ξεκινήσει να κάνει η χώρα μας και την έφερε για ακόμα μία φορά αντιμέτωπη με την οικονομική ύφεση. Βέβαια, οι οικονομικοί δείκτες του 2021, έδειξαν πως η ύφεση για την οποία έγινε λόγος, τείνει να είναι παροδική. Όμως, μία ματιά στη θεσμική οργάνωση της Ελλάδας, η οποία είναι διαμορφωμένη από τις χρόνιες παθογένειες του πολιτικού και κοινωνικού συστήματος, αρκεί για να εξηγήσει τον λόγο για τον οποίο είναι τελικά, ιδιαίτερος δύσκολη η αποτελεσματική και ολιστική αντιμετώπιση των απρόβλεπτων κρίσεων.⁸⁶ Τα πολιτικά αίτια πίσω από τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η χώρα μας, σε συνδυασμό με την επιδείνωση των πολιτικών μεταβλητών της, αποτελούν σημαντική τροχοπέδη στην επίτευξη της ανάκαμψης και ανάπτυξης της⁸⁷. Γι' αυτό η οικονομική, κοινωνική και θεσμική αναδιοργάνωση του κράτους είναι απαραίτητη, όπως και η υιοθέτηση των εξελίξεων που είναι στο προσκήνιο σε τομείς όπως, η τεχνολογία, η παραγωγή, η εκπαίδευση, οι επικοινωνίες, η διακίνηση προϊόντων, προκειμένου η χώρα

⁸⁴Τσάκλογλου, Π., 2020, Οι οικονομικές συνέπειες της πανδημίας και η Ελλάδα, Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.

⁸⁵ Χριστοδουλάκης, Ν., 2020, Μην αφήνεις μια κρίση να πάει χαμένη (Αλλά και μην τα περιμένεις όλα από αυτήν). , Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.

⁸⁶Maris, G., & Flouros, F. (2022). Economic crisis, COVID-19 pandemic, and the Greek model of capitalism. *Evolutionary and Institutional Economics Review*, 19(1), 469-484.

⁸⁷ Maris, G. (2022). Introduction: Eurozone and the Greek economic crisis in 2020: current challenges and prospects. *European Politics and Society*, 23(4), 443-446. <https://doi.org/10.1080/23745118.2021.1895551>

να αναβαθμιστεί και να είναι έτοιμη να διαχειριστεί τις έκτακτες καταστάσεις και συνθήκες που μέλλεται να της χτυπήσουν την πόρτα.⁸⁸

Αναφορικά με την ελληνική επιχειρηματικότητα, η πανδημία διατάραξε την ομαλή λειτουργία των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων, οι οποίες αποτελούν και τον πυρήνα της επιχειρηματικής δραστηριότητας της χώρας μας. Ο τομέας των υποδομών (πχ. Όμιλος ΔΕΗ, Όμιλος ΟΤΕ, ΕΥΔΑΠ, ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΛΙΜΕΝΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΑΕ) αποδείχθηκε να επηρεάζεται λιγότερο, με τον δείκτη καθαρού τους δανεισμού να μειώνεται και τις αποδόσεις των ιδίων κεφαλαίων τους να αυξάνονται. Αντίστοιχα λειτούργησαν και οι τομείς εκείνοι του εμπορίου οι οποίοι σχετίζονται με την παραγωγή αγαθών τα οποία σχετίζονται με βασικές βιοτικές ανάγκες των καταναλωτών. Στον αντίποδα, οι τομείς των υπηρεσιών (και συγκεκριμένα των μεταφορών), του τουρισμού, της βιομηχανίας, του εμπορίου και των κατασκευών υπέστησαν σοβαρές οικονομικές ζημίες και κατέβαλαν αξιοσημείωτη προσπάθεια για την εξασφάλιση της επιβίωσής τους.⁸⁹

Σε ό,τι αφορά την οικονομική επιβίωση της χώρας μας, από τις συνέπειες της υγειονομικής κρίσης, είναι απαραίτητο να αναφερθούμε και στο ρόλο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ως δύναμη οικονομικής και πολιτικής ισορροπίας. Σχέδιο ανάκαμψης, μέτρα προσωρινής στήριξης, ανακατανομή ευρωπαϊκών κονδυλίων, μεταβολές στον ευρωπαϊκό προϋπολογισμό και παροχή βοήθειας τους τομείς εκείνους οι οποίοι επλήγησαν περισσότερο, αποτελούν ενδεικτικά μόνο, τα κύρια βήματα της ευρωπαϊκής στήριξης.⁹⁰ Τα μέτρα αυτά πάρθηκαν με γνώμονα την κατά το δυνατόν γρηγορότερη αποκατάσταση της λειτουργίας της ενιαίας αγοράς, ώστε να επιστρέψουν στην κανονικότητα οι ρυθμοί της κυκλοφορίας προσώπων, εμπορευμάτων, υπηρεσιών και κεφαλαίων. Επιπλέον, η πολυπλοκότητα της πανδημίας του COVID-19, καθώς και η ταχεία εξάπλωσή της παγκοσμίως ανέδειξαν τη σημασία της διακρατικής συνεργασίας στο πλαίσιο λειτουργίας της ΕΕ με στόχο την αποτελεσματική διαχείριση των κρίσεων και κατ' επέκταση την προστασία των ανθρώπων. Ωστόσο, η στάση της ΕΕ, έχει σαφή περιθώρια βελτίωσης ειδικά ως προς τους τομείς της ουσιαστικής συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών της και ως προς την καταπολέμηση των δυσχερειών στην επικοινωνία, όπως αυτές που προκαλούνται από την παραπληροφόρηση.⁹¹ Μάλιστα,

⁸⁸ Χριστοδουλάκης, Ν., 2020, Μην αφήνεις μια κρίση να πάει χαμένη (Αλλά και μην τα περιμένεις όλα από αυτήν). , Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.

⁸⁹ Αθανασίου, Λ., Τσαρούχα, Σ., Μύρτε, Μ. 2020, «Οι επιπτώσεις της πανδημίας στις ελληνικές επιχειρήσεις». Δημοσιευμένο στο: <https://www.pwc.com/gr/en/publications/greek-thought-leadership/Greece-Covid-Report-GR.pdf>

⁹⁰ COVID-19: Η αντίδραση της ΕΕ στις οικονομικές επιπτώσεις. Δημοσιευμένο στο: <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/coronavirus/covid-19-economy>.

⁹¹ Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Πώς η ΕΕ ανταποκρίνεται στις κρίσεις και γίνεται πιο ανθεκτική . Δημοσιευμένο στο <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/eu-crisis-response-resilience/>.

ίσως το τέλος της πανδημίας αποτελέσει μια σημαντική ευκαιρία για την ανάδειξη της δυναμικής της ΕΕ τόσο στο οικονομικό, όσο και στο πολιτικό διεθνές στερέωμα.

Με μια ματιά στο μέλλον, κοιτώντας το πρόσφατο παρελθόν της πανδημίας, είναι βέβαιο πως η χώρα μας θα κληθεί να διαχειριστεί το αποτύπωμα που θα αφήσει πίσω της η πανδημία, μαζί με τις προκλήσεις και τα προβλήματα τα οποία έχει ήδη αναδείξει. Ο αιφνιδιασμός που προκάλεσε ο COVID-19, είναι απαραίτητο να αντικατασταθεί από το κατάλληλο σχεδιασμό αντιμετώπισης εκτάκτων καταστάσεων και κρίσεων, ώστε να υπάρχει ετοιμότητα, πάντοτε συνδυασμένη με τις σύγχρονες τεχνολογικές εξελίξεις, απέναντι στις νέες έκτακτες συνθήκες που αναπόφευκτα θα προκύψουν. Επιπλέον, η ριζική αντιμετώπιση εσωτερικών ζητημάτων όπως (η λειτουργία του συστήματος της δημόσιας υγείας, η άμβλυση των ανισοτήτων που ταλανίζουν την ισορροπία εντός της χώρας, η διαχείριση των θεσμικών, κοινωνικών και πολιτικών κενών) και η εκμετάλλευση των θετικών πτυχών που αναδείχθηκαν από την εξωτερική απειλή της πανδημίας, είναι απαραίτητες προϋποθέσεις για την ενδυνάμωση της χώρας και την οχύρωσή της απέναντι στις επερχόμενες απειλές. Συνεπώς, η περίοδος που έρχεται θα είναι συνυφασμένη με αλλαγές, το πρόσημο των οποίων θα καθοριστεί, αφενός από τον υπάρχοντα κρατικό σχεδιασμό και αφετέρου, από την απάντηση της κοινωνίας στις νέες επιταγές της καθημερινότητας.⁹² Τελικά, θα μπορούσε η υγειονομική κρίση να μη μας βρει απροετοίμαστους; Η απάντηση είναι μάλλον αρνητική, αλλά ελπίζουμε να είναι διαφορετική απέναντι τις νέες προκλήσεις που θα ακολουθήσουν.

⁹² Χριστοδουλάκης, Ν., 2020, Μην αφήνεις μια κρίση να πάει χαμένη (Αλλά και μην τα περιμένεις όλα από αυτήν). , Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.

6. Βιβλιογραφία

- Kawachi, I., Wamala, S., 2007, Globalization and Health, Oxford University Press.
- D. Smith, R., R. Keogh-Brown, M., Barnett, T., 2011, Estimating the economic impact of pandemic influenza: An application of the computable general equilibrium model to the UK.
- Krugman, P., Wells, R., 2018, Economics in Modules.
- Batrik, A., Bertrant, M., Cullen, Z., Glaeser, E., Luca, M., Stanton, C., 2020, The impact of Covid-19 on small business outcomes and expectations. <https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.2006991117>
- Arthi V., Parman J., 2020, Disease, downturns, and wellbeing: Economic history and the long-run impacts of COVID-19. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33162564/>
- Mariolis, T., & Rodousakis, N., & Soklis, G., 2021, Inter-sectoral analysis of the Greek economy and the COVID-19 multiplier effects. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/23745118.2021.1895555>
- Maris, G., & Flouros, F. (2021). The green deal, national energy and climate plans in Europe: Member States' compliance and strategies. Administrative Sciences, 11(3), 75. <https://doi.org/10.3390/admsci11030075>
- Maris, G., & Flouros, F. (2022). Economic crisis, COVID-19 pandemic, and the Greek model of capitalism. Evolutionary and Institutional Economics Review, 19(1), 469-484.
- Maris, G. (2022). Introduction: Eurozone and the Greek economic crisis in 2020: current challenges and prospects. European Politics and Society, 23(4), 443-446. <https://doi.org/10.1080/23745118.2021.1895551>
- Maris, G., Sklias, P., & Maravegias, N. (2022). The political economy of the Greek economic crisis in 2020. European Politics and Society, 23(4), 447-467. <https://doi.org/10.1080/23745118.2021.1895552>
- Maris, G., & Manoli, P. (2022). Greece, Germany and the Eurozone crisis: Preferences, strategies and power asymmetry. German Politics, 31(2), 281-301. <https://doi.org/10.1080/09644008.2022.2026928>
- Bamias, G., Lagou, S., Gizis, M., Karampekos, G., Kyriakoulis, K., Pontas, C., Mantzaris, G., 2020, The Greek Response to COVID-19: A True Success Story from an IBD Perspective. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32476001/>
- Τσάκλογλου, Π., 2020, Οι οικονομικές συνέπειες της πανδημίας και η Ελλάδα, Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.
- Nye, J., 2020. Η πανδημία μπορεί να αλλάξει την παγκόσμια πολιτική; Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.

- Χριστοδουλάκης, Ν., 2020, Μην αφήνεις μια κρίση να πάει χαμένη (Αλλά και μην τα περιμένεις όλα από αυτήν), Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.
- Ιωακειμίδης, Π.Κ., Κρητικός, Α., 2020, Το ταμείο Ανάκαμψης ως καταλύτης θεσμικών εξελίξεων της ΕΕ. Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.
- Λιαργκόβας, Π. 2020.«Δέκα χρόνια κρίση, τρία μνημόνια και μία πανδημία. Η Ελλάδα αναζητώντας διέξοδο».
- Αθανασίου, Λ., Τσαρούχα, Σ., Μύρτε, Μ. 2020, «Οι επιπτώσεις της πανδημίας στις ελληνικές επιχειρήσεις». Δημοσιευμένο στο: https://www.pwc.com/gr/en/publications/greek-thought-leadership/Greece_Covid_Report_GR.pdf
- Garton Ash, T., 2020, Ελπίδες και φόβοι για τον μετά τον κορωνοϊό κόσμο. Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.
- Μαρούλης, Δ., Ίκκος, Α., Κικίλιας, Η., 2021, Η ελληνική οικονομία: Οι επιπτώσεις του COVID-19 και οι προοπτικές ανάπτυξης. Ινστιτούτο ΣΕΤΕ. Δημοσιευμένο στο : https://insete.gr/wp-content/uploads/2021/02/21-02_Elliniki_Oikonomia_synopsis.pdf
- Παγουλάτος, Γ.2020, Τι ακόμα χρειάζεται η Ευρώπη για να ξυπνήσει; Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Τετραμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση.
- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 2005, Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική επιτροπή και την επιτροπή των Περιφερειών σχετικά με το σχεδιασμό ετοιμότητας και αντίδρασης σε πανδημία γρίπης στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, στο <https://eur-lex.europa.eu>
- Ευρωπαϊκή Πύλη Πληροφοριών Εμβολιασμού, στο <https://vaccination-info.eu/el/enimerotika-deltia-shetika-me-tis-astheneies/covid-19>.
- Τράπεζα της Ελλάδος, Ευρωσύστημα, Εξωτερικός τομέας, δημοσιευμένο στο <https://www.bankofgreece.gr/statistika/ekswterikos-tomeas>
- World Health Organization, στο <https://covid19.who.int/region/euro/country/gr>.
- Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Οικονομικών, στο <https://www.minfin.gr>.
- Ελληνική Στατιστική Αρχή, Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ, 4 Νοεμβρίου 2022, δημοσιευμένο στο <https://www.statistics.gr/documents>.
- Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Υγείας, Γραφείο Ενημέρωσης και Επικοινωνίας, 13 Μαρτίου 2020, Δήλωση Σωτήρη Τσιόδρα, δημοσιευμένη στο <https://eody.gov.gr>.
- Ελληνικός Σύνδεσμος Ηλεκτρονικού Εμπορίου “GRECA” <https://www.greekecommerce.gr>.

- COVID-19: Η αντίδραση της ΕΕ στις οικονομικές επιπτώσεις. Δημοσιευμένο στο: <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/coronavirus/covid-19-economy>.
- Ενημερωτικό γράφημα - Ταμείο Ανάκαμψης: Έμπρακτη στήριξη από την ΕΕ, δημοσιευμένο στο: <https://www.consilium.europa.eu>.
- Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Οικονομικών. Απολογισμός: Ένα έτος παρεμβάσεων αντιμετώπισης των οικονομικών επιπτώσεων της πανδημίας, δημοσιευμένο στο: <https://www.minfin.gr>.
- Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, 2021, Παρατείνεται έως 31 Μαρτίου 2022 το πρόγραμμα «ΣΥΝ-ΕΡΓΑΣΙΑ», δημοσιευμένο στο: <https://ypergasias.gov.gr>.
- ΕΛΣΤΑΤ, Συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα, δημοσιευμένο στο <https://www.statistics.gr/living-conditions-in-greece>.
- ΕΛΣΤΑΤ, Η ελληνική οικονομία, δημοσιευμένο στο <https://www.statistics.gr/the-greek-economy>.
- Καραμούζης, Ν., Μιχαλιός, Μ., Μελέτη επίδρασης του COVID-19 στις ελληνικές επιχειρήσεις και την ελληνική οικονομία. GrantThornton, δημοσιευμένη στο <https://www.grant-thornton.gr/insights/article/survey-coronavirus-greek-economy-gr/>.
- Υπουργείο Οικονομικών, 2021, Τρέχουσα Κατάσταση και Προοπτικές της Ελληνικής Οικονομίας, Ενδείξεις Ταχείας και Ισχυρής Ανάκαμψης και Υψηλής και Διατηρήσιμης Ανάπτυξης, δημοσιευμένη στο <https://www.minfin.gr/documents/>.
- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Πώς η ΕΕ ανταποκρίνεται στις κρίσεις και γίνεται πιο ανθεκτική . Δημοσιευμένο στο <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/eu-crisis-response-resilience/>.
- European Commission, Energy, National energy and climate plans (NECPs), https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-strategy/national-energy-and-climate-plans-necps_en.
- Tsekmeres, K., 2021, “The impact of the Covid-19 pandemic crisis on the Greek Banking Sector.” Patras: Hellenic Open University.
- Ηλιοπούλου, Α., 2022, «Πανδημία Covid – 19 και οι επιπτώσεις της στην Ελληνική οικονομία. Μελέτη περίπτωσης: Η περίπτωση της εταιρίας Ελληνικά Πετρέλαια Α.Ε. και της εταιρίας Παπουτσάνης Α.Β.Ε.Ε». Διπλωματική Εργασία. Καλαμάτα: Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.
- Κατσιβέλου, Α., Ε., 2022, «Διερεύνηση των επιπτώσεων της πανδημικής κρίσης από την Covid – 19 στην ελληνική οικονομία και ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην ανάσχεση της ύφεσης». Διπλωματική Εργασία. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής.
- Δήμητρα, Λ., 2021, «Μελέτη επίδρασης της covid-19 στην Ελληνική Οικονομία και στις Ελληνικές Επιχειρήσεις». Διπλωματική Εργασία.

- Γαλανού, Ε., 2022, «Οι συνέπειες της πανδημίας του Covid-19 στην ελληνική οικονομία και η μεγάλη ευκαιρία για ανάπτυξη. Ο ρόλος του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας. Η περίπτωση της Ελλάδας.» Διπλωματική Εργασία. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Ανδρέολα, Μ., 2022, «Οι αναμενόμενες οικονομικές επιπτώσεις της πανδημίας COVID-19 σε παγκόσμιο και εθνικό επίπεδο με βάση τα τρέχοντα δεδομένα» Διπλωματική Εργασία. Μεσολόγγι: Πανεπιστήμιο Πατρών.